



Uio • Universitetet i Oslo

En paleografisk undersøkelse av skriften i AM 65 4to og NRA Norrøne fragmenter 15

Emilie Kvam Sandberg

VMS4190 Master's thesis in Viking and Medieval Studies

60 studiepoeng

Institutt for lingvistiske og nordiske studier

Det humanistiske fakultet

Vår 2021

Innhold

1	Innledning	4
1.1	Tidligere forskning.....	5
1.2	Avhandlingens oppbygging	6
2	Bakgrunn.....	7
3	Materialet	9
3.1	AM 65 4to.....	9
3.1.1	Innhold	9
3.1.2	Antall skriverhender.....	10
3.1.3	Kodikologi	10
3.2	NRA Norrøne fragmenter 15	11
3.2.1	Innhold	11
3.2.2	Antall skriverhender.....	12
3.2.3	Kodikologi	12
4	Metode	13
4.1	Avgrensning av materialet	15
5	Analyse av AM 65 4to	16
5.1	Oversikt.....	16
5.2	Klassifisering	16
5.3	Landsloven.....	18
5.3.1	Makropaleografisk analyse av Landsloven legg 1, 3 og 5	19
5.3.2	Mikropaleografisk analyse av Landsloven legg 1, 3 og 5.....	19
5.3.3	Majuskler i Landsloven legg 1, 3 og 5.....	22
5.3.4	Oppsummering av Landsloven legg 1, 3 og 5.....	23
5.4	Retterbøtene	25
5.4.1	Makropaleografisk analyse av retterbøtene	26
5.4.2	Mikropaleografisk analyse av retterbøtene	26
5.4.3	Majuskler i retterbøtene	28
5.4.4	Oppsummering av retterbøtene	29
5.5	Erkebiskop Jons kristenrett (80r–84v)	30
5.5.1	Makropaleografisk analyse av erkebiskop Jons kristenrett.....	31
5.5.2	Mikropaleografisk analyse av erkebiskop Jons kristenrett	31
5.5.3	Majuskler i erkebiskop Jons kristenrett.....	32
5.5.4	Oppsummering erkebiskop Jons kristenrett.....	33
6	Analyse av NRA Norrøne fragmenter 15.....	35
6.1	Oversikt.....	35

6.2	Klassifisering	36
6.3	Fragment 1	37
6.3.1	Makropaleografisk analyse av fragment 1	37
6.3.2	Mikropaleografisk analyse av fragment 1	38
6.3.3	Majuskler i fragment 1	39
6.3.4	Oppsummering fragment 1	39
6.4	Fragment 2	40
6.4.1	Makropaleografisk analyse av fragment 2	40
6.4.2	Mikropaleografisk analyse av fragment 2	41
6.4.3	Majuskler i fragment 2	42
6.4.4	Oppsummering fragment 2	42
6.5	Fragment 3	43
6.5.1	Makropaleografisk analyse av fragment 3	44
6.5.2	Mikropaleografisk analyse av fragment 3	45
6.5.3	Majuskler i fragment 3	46
6.5.4	Oppsummering fragment 3	46
6.6	Fragment 4	47
6.6.1	Makropaleografisk analyse av fragment 4	48
6.6.2	Mikropaleografisk analyse av fragment 4	49
6.6.3	Majuskler i fragment 4	50
6.6.4	Oppsummering fragment 4	50
6.7	Fragment 5	51
6.7.1	Makropaleografisk analyse av fragment 5	52
6.7.2	Mikropaleografisk analyse av fragment 5	53
6.7.3	Majuskler i fragment 5	54
6.7.4	Oppsummering fragment 5	54
6.8	Fragment 6	55
6.8.1	Makropaleografisk analyse av fragment 6	56
6.8.2	Mikropaleografisk analyse av fragment 6a	57
6.8.3	Mikropaleografisk analyse av fragment 6b	58
6.8.4	Majuskler i fragment 6	59
6.8.5	Oppsummering fragment 6	59
7	Sammenfatning og diskusjon av skriverhender på AM 65 4to og NRA Norrøne fragmenter 15 ..	61
8	Konklusjon	67
	Referanser	69

En paleografisk undersøkelse av skriften i AM 65 4to og NRA Norrøne fragmenter 15

1 Innledning

Ved første øyekast virker hovedhånden i AM 65 4to (heretter forkortet AM 65) og hånden i NRA Norrøne fragmenter 15 (heretter forkortet NRA 15) å være den samme.

Førsteintrykket er at skriften er påfallende lik og det er dette som er grunnlaget for denne oppgaven, det vil si å undersøke om det er samme hånd i AM 65 og NRA 15.

Håndskrifter fra middelalderen, slik som AM 65, har blitt studert over lang tid og av en rekke forskjellige personer. NRA 15, som hører til Riksarkivets diplomsamling, har blitt sett på i en mye mindre grad, hovedsakelig kun for katalogisering.

Hovedutfordringen vil være å velge kriteriene man skal arbeide ut ifra da en skriver kan ha stor variasjon. Som Gustaf Lindblad har gjort rede for kan det være at skriveren har flere alternativer det veksles mellom, at det brukes ulike forelegg, eller at det er en forskjell mellom forelegget og det som faller naturlig for skriveren.¹ Denne utfordringen med variasjon underbygges av Andre van Arkel. Skriveren kan være påvirket av en rekke eksterne faktorer, som ofte gir uttrykk for at ved to variasjoner tilgjengelig er det på et innfall valget blir gjort.²

En annen utfordring er mengden av materialet. AM 65 er et stort håndskrift med få lakuner, NRA 15 derimot består av kun seks fragmenter, det vil si 12 sider. Ingen av fragmentene viser hele teksten da alle er kuttet i mer eller mindre grad. Utvelgelsesprosessen av AM 65 blir gjort rede for og valgene er basert på å få best mulig grunnlag for å kunne utføre en grundig analyse.

Skriften blir først analysert makropaleografisk for å kunne klassifisere, deretter mikropaleografisk for å kunne sammenligne skriverhender. Ved å gå metodisk til verks i denne avhandlingen, er det for å sammenligne likheter og ulikheter i skriften i AM 65 og NRA 15. Denne sammenligningen av skriverhender mellom AM 65 og NRA 15 er av hva jeg vet ikke gjort tidligere, det er heller ikke utført en dypere mikropaleografisk analyse av dem.

¹ Lindblad, *Studier i Codex Regius av äldre Eddan*, IX.

² Arkel, "Scribes and Statistics", 41–42.

AM 65 er en av de bevarte avskriftene av Magnus Lagabøtes landslov. Som mange andre håndskrifter fra middelalderen er ikke det originale forelegget tilgjengelig lenger. Det samme gjelder for fragmentene i NRA 15. Da det er begrenset med kilder fra middelalderen er det derfor interessant å studere det kjente og det mindre kjente materialet med en annen eller ny problemstilling. Forhåpentligvis vil det kunne bidra til mer kunnskap.

1.1 Tidligere forskning

Det er flere som har forsket på AM 65 og de har hatt ulikt fokus og mål med forskningen. En katalogisering basert på inntrykk av skriften og datering har Gustav Storm stått for. Hans beskrivelse av AM 65 inneholder hånd a og b, begge beskrives som pene og tydelige. De er datert til midten av 1300-tallet, muligens noe tidligere. Han beskrev hånd c og d som raske kursivhender fra midten av 1300-tallet.³

En kodikologisk undersøkelse og klassifisering er gjort av Anna Catharina Horn i *Lov og tekst i middelalderen*, og fra denne har vi at AM 65 består av 14 legg, 8 av disse er Landsloven. Av disse er syv hele, mens det åttende består av fem blader. Foruten ett unntak så har skriveren holdt teksten innenfor rammen ved å bruke 31 av de 32 linjene som er risset.⁴

Per Nyquist Grøtvedt har forsket på ortografien i AM 65 og har funnet fram til at håndskriftet har en rekke sørnorske målmerker. Disse er blant annet privativt prefiks *u*, yngre *u*-omlyd, vokalharmonisk utjevning i *lyryctar*, *synyzst*, *mykyt*, *skyldyzst*, o.fl., svarabhaktivokal *a* eller *æ* (*e*), labialiseringsformer som *hyrdzlu*, *kuyr*, *gudzyuia*, *dyrfast*, *byrtizt*, *høyma maðr*, ny diftong: *stæimfni*, *stæirklega*, diftongforenkling: *lönileghr*, *hvatzskøtleghrar*, og enkelte ordformer som *afgiarða*, *liuande* (< liðande), *sygns*, *saka*, *vampne*. Grøtvedt konkluderte dermed i sin argumentasjon med en sørnorsk skriver basert på gitte eksempler over.⁵

Av forskning på fragmentene som utgjør NRA 15 har jeg kun funnet Gustav Storm sin datering og katalogisering basert på inntrykk i beskrivelsen *Norges gamle Love indtil 1387, fjerde bind*. Annet enn denne beskrivelsen om at det er en regelmessig hånd fra første halvdel eller midten av 1300-tallet, samt tillegget som er av en noe senere hånd,⁶ er det ikke noe tidligere forskning meg bekjent på NRA 15. Det var også kun fire av de seks

³ Storm, *Norges gamle Love indtil 1387*, 559–560.

⁴ Horn, *Lov og tekst i middelalderen*, 130–132.

⁵ Grøtvedt, *Lydverket i lovhåndskrifter fra Borgartingslag 1300–1350*, 130.

⁶ Storm, *Norges gamle Love indtil 1387*, 767.

fragmentene som var tilgjengelig for Storm, de som her refereres til som fragment 1 og 2 er ikke en del av hans beskrivelse.

1.2 Avhandlingens oppbygging

Den kulturelle og historiske bakgrunnen til kildene vil jeg gå nærmere inn på i kapittel 2. Dette gjelder da historien til selve kildene, men også kulturen rundt arbeidet med å lage håndskriftene. Deretter blir materialet presentert, med innhold, kodikologi og hva det er konsensus på angående antall skriverhender. Det er forskjellige metoder å bruke for å angripe oppgavens problemstilling. Jeg vil gjøre rede for dem og begrunne hvorfor jeg valgt de som har blitt brukt, og hvorfor andre ble valgt bort. I analysen, først av AM 65 deretter NRA 15, vil jeg systematisk gå gjennom karakterene og beskrive kjennetrekke. Med oppsummeringene trekker jeg frem de karakterene og delen av dem jeg kommer til å bruke i kapitlet med felles sammenfatning av AM 65 og NRA 15. Resultatet vil så bli presentert i avsluttende diskusjon.

2 Bakgrunn

Magnus 6 Håkonsson var konge av Norge fra 1263 til 1280, og det var i denne tiden en endring i prosessen ved lovgivning. Tidligere hadde man hatt rettsregler som viste hva som kunne være en god løsning på en konflikt, men i denne perioden ble det i større grad produsert lover. Forskjellen var da at ved en vedtatt lov så er rett og galt bestemt på forhånd, mens rettsregler var en mer veiledende rettspraksis som ble satt i kontekst med handlingen.⁷ Magnus Håkonsson er mest kjent for sin innsats innen lovgivningsarbeid, et arbeid så omfattende at han i ettertiden fikk tilnavnet Lagabøte.

Kong Magnus sin landslov tredde i kraft i 1274, før dette hadde de fire landskapslovene for Gulating, Frostating, Eidsivating og Borgarting vært gjeldende. Etter en lengre tids arbeid med lovreform fikk Norge dermed en felles landslov. Retterbøtene er bestemmelser som senere har blitt utarbeidet og kommer derfor etter landsloven, men noen er allikevel innarbeidet i lovteksten.⁸ Erkebiskop Jons kristenrett er et eget tillegg grunnet striden mellom erkebiskop Jon Raude og formynderstyret for Eirik Magnusson. Magnus Lagabøtes landslov ble produsert i en rekke avskrifter, 39 av dem er bevart i mer eller mindre komplette utgaver. I 1276 kom det egen bylov for de største byene i Norge, deriblant Bergen, og det er fra den byloven skriften på fragmentene i NRA 15 er fra.

Å lage et håndskrift var en tidkrevende og ikke minst dyr affære. Pergament ble som oftest laget av kalveskinn, og det skulle mange kalver til for å lage et helt håndskrift. I tillegg til at produksjonen krevde et kostbart råmaterial, var det en lang prosess for å bearbeide skinnen slik at det ble til pergament.⁹ Små håndskrift var selvfølgelig mindre kostbart enn et stort praktseksemplar, men uansett størrelse var det ikke hvem som helst som kunne finansiere en slik produksjon. Det krevde betydelig med både ressurser og kunnskap.

Ressurser og kunnskap var i middelalderen sentrert i kirkelige og kongelige miljøer. Det var her majoriteten av produksjonen av håndskrifter foregikk. Det var skiveskoler hvor profesjonelle skrivere ble trent for å sikre god kvalitet og skriptorium som sto for produksjon av håndskrifter, slik som avskrifter av Magnus Lagabøtes landslov. Dette foregikk sannsynligvis i de store byene, som Bergen, Tønsberg og Oslo.¹⁰ Erkebispesetet i Nidaros ble et senter for skriftproduksjon, det samme skjedde i klostrene. Med finansiering fra mektige familier og kirken utviklet de forskjellige klosterordnene seg til innflytelsesrike sentre for

⁷ Horn, *Lov og tekst i middelalderen*, 21.

⁸ Horn, *Lov og tekst i middelalderen*, 32.

⁹ Jørgensen, "Håndskrift- og arkivkunnskap", 38–39.

¹⁰ Horn, *Lov og tekst i middelalderen*, 35.

skriftkultur.¹¹ Selv om det startet med kirkelige og kongelige skriftsentre, så kom det andre til etter hvert. Rådmenn og lagmenn tilknyttet maktsentra hadde store boksamlinger tilgjengelig, og flere skrev også trolig egne håndskrifter. Enkelte var i besittelse av boksamlinger med varierende innhold, det vil si tekster på både latin og norrønt, lovtekster og teologisk litteratur.¹² Når det gjelder produksjonen av Magnus Lagabøtes landslov, og tilleggene og Bergen bylov, var nok denne trolig i et skriptorium av betydelig størrelse, det vil si en av de større byene eller klostrene.

¹¹ Horn, *Lov og tekst i middelalderen*, 35–36.

¹² Horn, *Lov og tekst i middelalderen*, 37.

3 Materialet

AM 65 vil bli presentert først, deretter NRA 15. Jeg vil gjøre rede for innholdet, antall skriverhender og kodikologi. Det viktigste å påpeke her når det gjelder materialet, er den markante forskjellen i mengde material. Fra AM 65 måtte jeg ha en utvelgelsesprosess for å ikke ha for mye å analysere, mens i NRA 15 er utfordringen motsatt. Med kun seks fragmenter er det begrenset med skrift å analysere. Allikevel er det flere av karakterene som ofte går igjen, dermed vil det fortsatt være noen av fragmentene som har nok eksempler til å bruke i en diskusjon. For analysen har jeg studert den digitaliserte AM 65 på handrit.is og de digitaliserte fragmentene i NRA 15 på digitalarkivet.no. Jeg har også vært og sett på NRA 15 fysisk på Riksarkivet.

3.1 AM 65 4to

AM 65 4to er digitalisert på handrit.is og er som navnet tilsier fra Den Arnamagnæanske samling. 65 viser til hvilket nummer håndskriftet har i samlingen og 4to er formatet. 4to, det vil si *kvarto*, betyr at bladet som er brukt har blitt brettet en gang til fra det største formatet som er *folio*, det vil si brettet en gang. Det er et håndskrift skrevet på pergament og bladene har målene 235 mm x 160 mm. Det er innbundet i brunt skinn.¹³

3.1.1 Innhold

AM 65 4to består av 14 legg og er datert 1320–1350. Hver bolk har innholdsfortegnelse, initialene på bolkene veksler mellom å være på to og tre linjer. Kapitteltitlene er alle på to linjer, foruten første kapittelet til Arvetallet som er på tre linjer.¹⁴

AM 65 inneholder:

- Landsloven
- Eirik Magnussons store skipan 1280 (NGL III nr. 1:4–11)
- Håkon Magnussons retterbot 1303b om håndgangne menns skyldighet (NGL III nr. 19:66–67)
- Håkon Magnussons retterbot 1303a om trusler (NGL III nr. 18:59–62)

¹³ Handrit, “AM 65 4to”.

¹⁴ Horn, *Lov og tekst i middelalderen*, 133.

- Håkon Magnussons store skipan 1313 (NGL III nr. 36:98–105),
- Håkon Magnussons retterbot før 1306 om sameie mellom ektefolk (NGL III nr. 57:138–141)
- Håkon Magnussons 1318 dom om ættlednings arv (NGL III nr. 50:128–131)
- Tønsberg bylov (NGL II), men kun kapitlene Landevernsbolken, Mannhelgebolken, Byordning, Kjøpebolken, Farmannaloven og Sagefaldskapittelet er med
- Håkon Magnussons retterbot 1308/1309 om geistliges rett og skyldighet (NGL III nr. 26:81–85)
- Kardinal Vilhelms forordning 1247a om kirkens rettigheter (NGL I: 451–452)
- Erkebiskops Jons kristenrett.

Retterbøtene og store skipan vil heretter bli kalt felles for retterbøtene og forkortet til SK-EM 1280, RB-HM 1303b, RB-HM 1303a, SK-HM 1313, RB-HM før 1306, RB-HM 1318. Forkortelsen er kopiert fra Anna Catharina Horn sin beskrivelse av AM 65 i *Lov og tekst i middelalderen*.¹⁵ Magnus Lagabøtes landslov vil bli omtalt som Landsloven og erkebiskop Jons kristenrett blir omtalt med full tittel.

3.1.2 Antall skriverhender

Gustav Storm beskrev hånd a i AM 65 som pen og tydelig, fra midten av 1300-tallet, eller noe tidligere, og med norsk ortografi. Bruken av *æ* er hyppig og det veksles mellom *d* og *ð*. Initialene er blå eller rød, kapitløverskriftene røde. Storm beskrev også hånd b som pen og fra ca. samme tid. Ortografien er annerledes enn hånd a og skriften er noe mindre. Initialene er røde, men ikke overskriftene. Hånd c og d er raske kursivhender.¹⁶

Landsloven, de første seks retterbøtene og erkebiskop Jons kristenrett ble skrevet av hovedhånden, resten ble skrevet av en annen samtidshånd.¹⁷

3.1.3 Kodikologi

Legg fire består av ti blad, de andre har bestått av åtte blad. Det er syv hele legg og fem blader av det åttende. Det har en lakune innledningsvis som mest sannsynlig var to legg, legg

¹⁵ Horn, *Lov og tekst i middelalderen*, 130.

¹⁶ Storm, *Norges gamle Love indtil 1387*, 559–560.

¹⁷ Horn, *Lov og tekst i middelalderen*, 130.

seks mangler blad seks, legg sju mangler blad seks, sju og åtte, legg åtte mangler blad en.¹⁸ Den ytre rammen til linjerisset har doble utfallende linjer i yttermarg, hode og fot, men det er risset inn tre linjer i fot fra blad 2v. Langs de vertikale sidene er doble utfallende linjer, mens det er de to øverste og de tre nederste linjene som er utfallende på de horisontale linjene. Skriveren har holdt teksten innenfor rammen ved å bruke 31 av de 32 linjene som er risset, eneste avviket fra dette er i legg 1, blad 5v.¹⁹

3.2 NRA Norrøne fragmenter 15

NRA 15 består av seks fragmenter, skannet på sidene 33–44 i Riksarkivets samling av norrøne fragmenter.²⁰ Fragmentene vil videre i teksten bli referert til som 1a, 1b, 2a, 2b, 3a, 3b, 4a, 4b, 5a, 5b, 6a og 6b.

Teksten på de seks fragmentene er alle fra Bergen bylov, men da pergamentet er kuttet på alle fragmentene er det kun deler av teksten som er igjen. Pergament var dyrt, og da det er et solid og slitesterkt material, ble det ofte brukt til nye formål. Dermed ble håndskrift med hva som ble ansett som utgått innhold kuttet etter nytt behov. Sted og år er notert på de fleste av fragmentene, slik som “Hardanger 1628”. Det vil si at det fragmentet ble brukt som heftematerial til et lensregnskap fra Hardanger i 1628. På noen av fragmentene er det notert det samme flere steder, det ene i rask kursiv med blekk som flere steder er smurt utover, det andre også i rask kursiv med det som ser ut til å være blyant. Det er i tillegg på nesten alle notert på hvilken side eller i hvilket kapittel man finner skriften igjen i *Norges gamle Love*.

Fragmentene har målene; fragment 1: 107 mm x 45 mm, fragment 2: 107 mm x 45 mm, fragment 3: 120 mm x 160 mm, fragment 4: 125 mm x 111 mm, fragment 5: 128 mm x 103 mm, fragment 6: 120 mm x 156 mm.

3.2.1 Innhold

NRA 15 består av seks fragmenter, tolv sider, og inneholder Bergen bylov, med deler av Byordning, Kjøpebolken, Landsleiebolk, Tyvebolken og Farmannaloven (tabell 3:1).

I denne avhandlingen blir fragmentene presentert i den rekkefølgen bolkene og kapitlene har i byloven, det vil si at det første fragmentet på digitalarkivet er det tredje i denne avhandlingen, ellers er det i samme rekkefølge som de er skannet der.

¹⁸ Horn, *Lov og tekst i middelalderen*, 130.

¹⁹ Horn, *Lov og tekst i middelalderen*, 132.

²⁰ Digitalarkivet, “NRA Norrøne fragmenter 15”.

Tabell 3:1. *Innholdet til NRA 15.*

Fragment	Side på Digitalarkivet	Bolk	Kapittel
1a	35	Byordning	17
1b	36	Kjøpebolken	6
2a	37	Byordning, Kjøpebolken	18, 1
2b	38	Kjøpebolken	2, 3
3a	33	Kjøpebolken	16, 18, 17, 23, 24
3b	34	Kjøpebolken	24, 25
4a	39	Kjøpebolken og Landsleiebolk	25, 27, 28 og 25, 39, 18
4b	40	Tyvebolken	2, 3, 4
5a	41	Farmannaloven	18, 19
5b	42	Farmannaloven	20, 21
6a	43	Farmannaloven	22, 23
6b	44	Formular for lovfeste	-

3.2.2 Antall skriverhender

Ifølge Gustavs Storms beskrivelse ble NRA 15 skrevet av en regelmessig hånd fra første halvdel eller midten av 1300-tallet, mens tillegget (formularet) ble skrevet av en noe senere hånd.²¹ Det var kun fire av seks fragmenter tilgjengelig da Storm skrev sin beskrivelse, to fragmenter ble lagt til senere. Det er det første (s. 35–36) og andre (s. 37–38) fragmentet som ikke er med i beskrivelsen til Storm. Han så på det tredje (s. 33–34), fjerde (s. 39–40), femte (s. 41–42) og sjette (s. 43–44) fragmentet i tabellen.

Ifølge katalogen 1818-01 Membranfragmenter på Riksarkivet, ble fragment 1 og 2 flyttet fra bestand 2 til bestand 15 som da besto av fire fragmenter. Dette notatet er ikke signert, men flyttingen ble trolig gjort etter Storm så på dem da de ikke er med i hans beskrivelse. Fragment 1 og 2 var deler av et større fragment tidligere, men har blitt delt i to.

3.2.3 Kodikologi

Teksten går flere steder utenfor speilets rammer, men kun deler av karakter eller ord, på alle fragmentene foruten på fragment 1. Det er ikke mulig å avgjøre dette på fragment 1 da pergamentet er kuttet slik at vi kun ser den ytre linjen i toppen av skriftbildet. På alle fragmentene foruten fragment 1, er skriften skrevet i to kolonner med en ekstra linje i spaltemellomrommet.

²¹ Storm, *Norges gamle Love indtil 1387, fjerde bind*, 767.

4 Metode

Den første utfordringen ved en sammenligning er å velge hvilke kriterier man skal anvende. Andrea van Arkel går igjennom en rekke mulige kriterier og hva slags utfordringer de kan by på. Kriterier som går på det generelle inntrykket mener Arkel kan være for vagt, og selv om ductus vil være avgjørende i en undersøkelse, er det allikevel svært vanskelig å tallfeste det. Dette gjelder da spesielt inntrykk gitt av hvor tett skriften er, hvor mange karakterer det er på en linje og hvor store bokstavene er. Det er linjerisset som avgjør dette og det er ofte laget av en annen enn den som skriver. Kvaliteten på penn og blekk kan variere, dette påvirker det generelle inntrykket i stor grad. Derfor kan skrift som ved det generelle inntrykket ser ulik ut, ved nærmere undersøkelse være svært likt.²² Marit Christoffersen underbygger dette i hennes analyse av NKS 16404to. Ulik antall linjer på bladene skaper et generelt inntrykk om en ulikhet som ikke er tilfelle ved grundigere analyse.²³

Makropaleografi er en beskrivelse av hele karakteren og hvilken karakter man velger ved mulighet for å variere mellom flere. Kriterier basert på dette anser Arkel for å være upålitelige da valget til skriveren lett kan være påvirket av forelegget. Kriterier basert på mikropaleografi, det vil si utformingen av enkelte deler av en karakter, er de Arkel argumenterer for at er mest velegnet for å skille mellom skriverhender. Antagelsen er da at detaljer som her undersøkes er unike for skriveren selv og i liten grad påvirket av eksterne faktorer og forelegg. Utfordringen med mikropaleografi er at skriften til en skriver kan forandre seg over tid. Noen skrivere kunne jobbe profesjonelt i mange år, og selv om de leverte på et høyt nivå vil endringer som oftest skje.²⁴

Selv om makropaleografisk undersøkelse kan ha sine svakheter for å skille skriverhender, er den med i analysen for å kunne klassifisere skriften. Gotisk skrift kan deles inn i tre hovedtyper: *textualis*, *cursiva* og *hybrida* etter Lieftincks system. Dette er systemet til Gerard Isaac Lieftinck som ble videreutviklet av J. Peter Gumbert, og går ut på å bruke formen til tre karakterer: *a*, *f* og *s*, for å avgjøre innenfor hvilken type skrift et håndskrift er. Kriteriene for *textualis* er toroms *a*, overlengder uten løkker og *f* og høy *s* på linjen. Kriteriene for *cursiva* er ettroms *a*, overlengder med løkker og *f* og høy *s* under linjen. *Hybrida*, en mellomting mellom *textualis* og *cursiva*, har kriteriene ettroms *a*, overlengder under løkke og *f* og høy *s* under linjen. Dette er et objektivt system som kun baseres på

²² Arkel, "Scribes and Statistics". 31–32.

²³ Christoffersen, "Forholdet mellom hand a og hand b i Nks 1640, 4^o", 2.

²⁴ Arkel, "Scribes and Statistics". 32–34.

formen til karakterene. Disse skrifttypene kan videre legges på tre ulike nivåer avhengig av hvordan skriften ble utført. Her er det ikke lenger objektivitet som er rådende, men en mer subjektiv oppfattelse. De tre nivåene er: *formata*, med en svært formell og kalligrafisk utførelse, *libraria*, med en utførelse på medium nivå, og *currens*, en rask utførelse som er et underordnet nivå. Dette er en langt vanskeligere inndeling da den ikke har de klare kriteriene som man bruker for å avgjøre skrifttype. Ved usikkerhet kan man bruke to nivåer, som *libraria/formata* eller *libraria/currens*, slik får man i det minste forklart i hvilken ende av skalaen skriften befinner seg.²⁵

Når skriften er klassifisert er neste steg å forsøke å skille mellom skriverhender. Her kan det brukes ortografi, mikropaleografi og ductus. Andre van Arkel argumenterer for at mangel på standardisert rettskrivning gjør at kriterier basert på ortografi ofte kan være upålitelig. Det er store variasjoner, og der hvor en skriver kan velge mellom to skrivemåter virker valget basert på sjanse, muligens påvirket av eksterne faktorer. Det gjelder ikke bare ved ulike forelegg, men faktorer som skriverens alder, helse og dagsform spiller inn på hvilken skrivemåte som velges. Det kan derfor virke som kriterier basert på mikropaleografi og den rene utførelsen av skriften kan være det som gir det beste grunnlaget for argumentasjon.²⁶ Marit Christoffersen påpeker at en systematisk veksling med ulike grafemer mest sannsynlig ikke skyldes ortografi, men skriverens talemåte.²⁷ Det er disse argumentene som ligger til grunn for å velge bort ortografi i denne analysen og hvorfor mikropaleografi blir vektlagt her. Da ortografi i AM 65 er forsket på av Per Nyquist Grøtvedt var det kort med under tidligere forskning, men det blir ikke undersøkt nærmere.

I makropaleografi ser man på utformingen av hele karakteren, mens i mikropaleografi er det hver enkelt del av karakteren som undersøkes. Ductus er hvordan pennen er ført, det vil si antallet, rekkefølgen og retningen på pennestrøket.²⁸ Målet med analysen er å undersøke om det er samme hånd i AM 65 og NRA 15. Ved å gå systematisk til verks for å analysere utformingen på den enkelte del av karakterene og ductus, hvordan pennen er ført, vil undersøkelsen forhåpentligvis belyse hva som er unikt for hånden i AM 65 og NRA 15. Det er dog svært viktig å ikke bare være klar over utfordringen angående variasjon i en hånd, men også hvor like to forskjellige skriverhender kan være.²⁹ Det var mange skrivere som skrev

²⁵ Derolez, *The Palaeography of Gothic Manuscript Books*, 20–21.

²⁶ Arkel, “Scribes and Statistics”, 41–42.

²⁷ Christoffersen, “Forholdet mellom hand a og hand b i Nks 1640, 4^o”, 11–12.

²⁸ Gunneng, “Ductus och skrivarhänder”, 19–22.

²⁹ Arkel, “Scribes and Statistics”, 42.

profesjonelt, og med studier ved samme skriveskole eller jobb i samme skriftmiljø førte det til en svært lik utforming av karakterer.

Skriften analyseres ved å måle karakterene innenfor fire linjer: topplinjen, skulderlinje, grunnlinje og bunnlinje. Overlengden på en karakter går opp mot topplinjen og underlengden går ned til bunnlinjen. Imellom skulderlinje og grunnlinje er x-høyden, der hvor spesielt ved minuskler majoriteten av karakteren befinner seg.

4.1 Avgrensning av materialet

AM 65 er et stort håndskrift og det er en begrensning på hvor mye materiale man kan gå igjennom i denne oppgaven. Jeg har forsøkt å få med nok slik at det er tilstrekkelig med materialet til analysen, men ikke mer enn det er plass til i oppgaven.

De seks retterbøtene jeg har valgt er de som det er enighet at hovedhånden i AM 65 har skrevet.³⁰ Retterbøtene er analysert sammen da disse er så korte, de utgjør til sammen kun fem og et halvt blad. Det er dette antallet som så ble avgjørende for utvelgelsesprosessen på resten av AM 65. Fem blad gir hele ti sider med tekst, hvilket er en betydelig mengde som forhåpentligvis gir et stort nok utvalg av karakterer, samtidig som at det ikke er for mye å analysere. Derfor har jeg holdt meg til fem blad når jeg valgte fra Landsloven og jeg bestemte meg for de første fem bladene av legg 1, 3 og 5. Jeg så kun på de leggene uten lakune slik at jeg hadde tilgang til fullstendige legg. For å få mest mulig spredning, og dermed øke sjansen for å se mer variasjon enn ved å velge påfølgende legg, falt valget på legg 1, 3 og 5. Av erkebiskop Jons kristenrett har jeg valgt de første fem bladene, da dette gir samme mengde som retterbøtene og de utvalgte delene fra de tre forskjellige leggene fra Landsloven.

De seks fragmentene som NRA 15 består av er det ikke gjort noen avgrensning på da dette allerede er begrenset med kildemateriale.

³⁰ Horn, *Lov og tekst i middelalderen*, 130.

5 Analyse av AM 65 4to

Tekstene vil bli analysert i den rekkefølgen de har i AM 65, det vil si først Landsloven med legg 1, 3 og 5, deretter retterbøtene og til slutt erkebiskop Jons kristenrett. Analysen er delt opp i makropaleografi, mikropaleografi og majuskler. Hovedpunktene fra analysen blir presentert i oppsummeringen. Til informasjon vil kapittel fire i Mannehelgebolken bli referert til i analysen som kapittel III (og ikke IV) da det er slik det er skrevet i AM 65.

5.1 Oversikt

Førsteintrykket er at skriften i AM 65 fremstår som organisert, hvilke fører til at skriften er lett å lese. Minusklene er for det meste separerte, men hvis ikke er de fortsatt tydelige så man kan skille dem fra hverandre. Karakterene er konsekvent utformet når det gjelder form og størrelse.

Initialene er nesten helt innenfor den vertikale linjen til skriftspeilet, kun en liten del som er utenfor linjen, og de er som regel to linjer i høyde. Overlengde og underlengde holder seg på angitt plass, de går ikke opp eller ned i margin langs med teksten, foruten noen få unntak. Fra hovedstaven er det kun et tynt strøk som går ut fra initialen og inn i margin. De er fargelagt i rødt eller blått og har sjelden dekor. Noen av de blå initialene har røde strek-ornamenteringer.

5.2 Klassifisering

Da minusklene er skrevet for seg selv og håndskriftet har høy *s* på linjen, toroms *a* og ingen løkker på overlengdene, faller teksten innenfor den gotiske typen *textualis*.³¹

F på linjen, sammen med høy *s* på linjen, er et av de tre kriteriene for at den skal klassifiseres som *textualis*. I denne skriften går *f* under linjen, men da det er en insulær *f* er dette et unntak fra regelen. Selv om den går under linjen, er teksten fortsatt innenfor *textualis* kriteriene. Det var flere insulære tegn som ble brukt i norske håndskrifter, og av disse var insulær *f* den som ble brukt lengst. Den ble brukt i karolingisk skrift, under og etter overgangen til gotisk skrift.³²

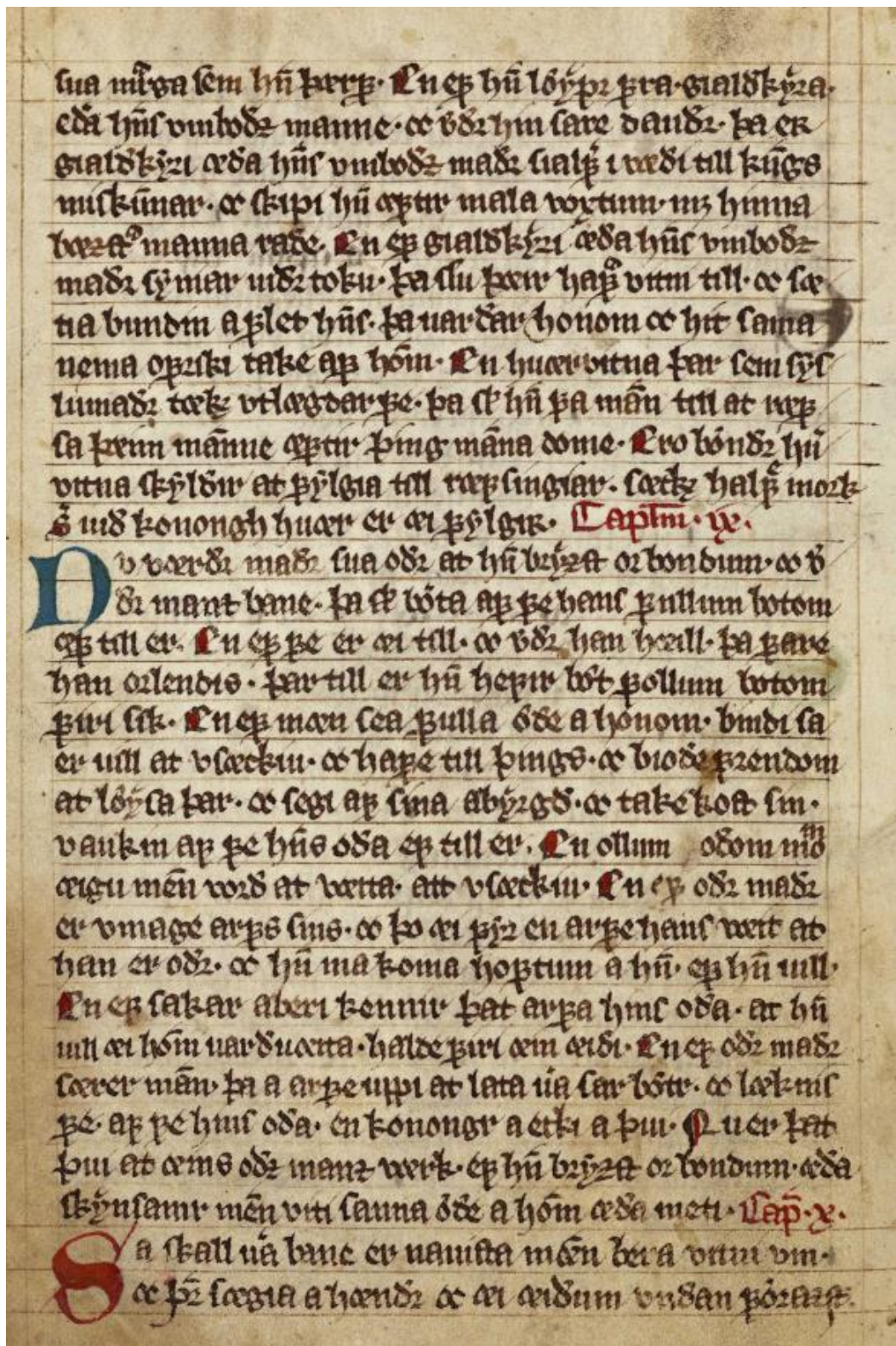
³¹ Derolez, *The Palaeography of Gothic Manuscript Books*, 73.

³² Haugen, "Paleografi", 197.

Det er en formell skrift som er utført med høy kvalitet og nøyaktighet, og selv om karakterene står så tett at de mange steder overlapper, er de fortsatt skrevet hver for seg. Jeg vil derfor legge utførelsen av denne skriften til nivået *formata*.

5.3 Landsloven

- Legg 1: Landevernsbolken kapitlene XIII (kun slutten)–XVIII, 1r–2r, Mannehelgebolken kapitlene I–X (kun starten), 2r–5v
- Legg 3: Arvebolken kapitlene VII (kun slutten)–XVIII (kun starten), 17r–21v
- Legg 5: Landsleiebolken kapitlene XV (kun slutten)–XXXI, 35r–39v



Illustrasjon 5:1. AM 65 4to, bl. 5v.

5.3.1 Makropaleografisk analyse av Landsloven legg 1, 3 og 5

- *a*: toroms.
- *d* og *ð*: bakoverlent, ned mot bollen.
- *f*: insulær *f* hvor begge krokene er lukket.
- *g*: lukket underlengde.
- *i, m, n, u*: *i* er tydelig markert, *m, n*, og *u* kan skilles fra hverandre uten store problemer. Alle har hårstrekk fra utgangsstreken som gir små føtter (“feet”³³).
- *s*: høy *s* på linjen.
- *t*: holder seg innenfor x-høyden.
- Overlengder uten løkker.
- Overlengder deler seg (“forking”) nesten alltid, hvis ikke har de en svært bred inngangsstrek.
- Veksler mellom *oc* og *ok*, men det er kun et fåtall av *ok*. I legg 1 er det brukt *ok* tre ganger; i innholdsfortegnelsen til Mannhelgebolken, i kapittel III med majuskel *O* (det er også et eksempel på *oc* med majuskel *O*) og i kapittel VII. I legg 3 veksles det også mellom *ok* og *oc*, men det er kun to *ok* som er i hvert sitt kapittel og en rekke *oc*. Det samme gjelder i legg 5, det veksles mellom *ok* og *oc*, men det er kun et fåtall av *ok*. En er med majuskel *O* og en er rett før en *oc*. Det er mulig dette er en skrivefeil da *ok* er siste ord på 39r og *oc* første ord på 39v.

5.3.2 Mikropaleografisk analyse av Landsloven legg 1, 3 og 5

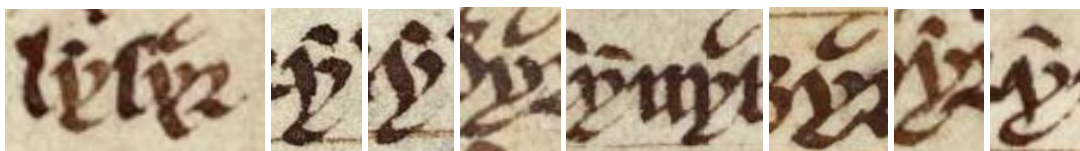
- Den nederste kroken på *f* krysser hovedstaven og fortsetter skrått nedover til venstre. Utgangsstreken på hovedstaven går opp mot høyre.
- Markeringen som skiller *ð* fra *d* går i en bue slik at den ofte kommer ned på hovedstaven igjen. Der hvor den ikke gjør det er utgangsstreken på markeringen noen ganger bøyd til høyre slik at den minner om en ‘s’, men med en svært bred midtre del og smal og kort inngang og utgang.
- Underlengden til *g* og bollen danner et skjevt åttetall, bollen oval og vertikal mens underlengden er oval og skrå horisontal (illustrasjon 5:2). Det er en tagg til høyre på bollen.

³³ Derolez, *The Palaeography of Gothic Manuscript Books*, 75.



Illustrasjon 5:2. Fra venstre: AM 65 4to, bl. 2v, 3v, 17r, 18v, 21r, 35r, 37r, 38v (utsnitt av minuskel g).

- *h*: sidestav under linjen og bøyd nedover inn mot hovedstaven.
- Den nedre sidestaven på *k* er ofte nesten helt horisontal. Utgangsstreken til hovedstaven går så langt opp at den møter den nedre sidestaven.
- Hovedstaven til *t* går over tverrstreken. Hårstreken til *t* går så høyt at den ofte møter tverrstreken.
- Utgangsstreken til bollen til *h* krysser ofte hovedstaven og fortsetter rett til venstre eller buer seg nedover. Underlengden bues som regel opp til høyre, ofte så høyt at den treffer undersiden av bollen. Det er sporadiske unntak der den bues til venstre.
- *v* er i stor grad avrundet, spesielt høyre side.
- “Forking”: skriveren har tatt ett hovedstrøk ovenfra og ned og så lagt til en “tagg” øverst til venstre.
- Bølgete avslutning på underlengden til *y*, siste del bues mot høyre. Hovedstaven, fra inngangsstrek til utgangsstrek, ser ut som en omvendt rund ‘s’. Tydelig markering over *y*, enten en tykk strek eller en bue så den ligner en bakoverlent ‘c’ (illustrasjon 5:3). Den tykke streken varierer mellom å være helt rett eller buet svakt oppover.



Illustrasjon 5:3. Fra venstre: AM 65 4to, bl. 2r, 5v, 5v, 18r, 19r, 19v, 20r, 35v, (utsnitt av ulike markering på y).

Tabell 5:1. *Variasjon på y i legg 1, AM 65 4to.*

Landeverbsbolken					
Kap. XIII	Kap. XIV	Kap. XV	Kap. XVI	Kap. XVII	Kap. XVIII
7 bue / 2 strek	13 bue / 6 strek	5 bue	1 strek	3 bue / 2 strek	6 bue / 1 strek

Kommentar:
 Kapittel XIII og XIV: deler av 1r er i dårlig stand, det vanskelig å tyde teksten grunnet slitasje.
 Kapittel XIII og XVIII: begge har et ord med to y, en markert med strek og en med bue (illustrasjon 5:3).

Mannehelgebolken						
Innholdsfor.	Kap. I	Kap. II	Kap. III	Kap. IIII	Kap. V	Kap. VI
4 bue / 2 strek	1 bue	3 bue	12 bue / 5 strek	1 bue / 2 strek	1 strek	1 bue
Kap. VII	Kap. VIII	Kap. IX	Kap. X			
5 bue / 2 strek	8 bue / 5 strek	4 bue / 2 strek	-			

Kommentar:
 Kapittel III, V, VII og VIII: noen av strekene er svakt buet oppover (illustrasjon 5:3).

Tabell 5:2. *Variasjon på y i legg 3, AM 65 4to.*

Arvebolken					
Kap. VII	Kap. VIII	Kap. IX	Kap. X	Kap. XI	Kap. XII
26 bue / 50 strek	1 bue / 2 strek	-	-	1 bue / 1 strek	1 bue / 4 strek
Kap. XIII	Kap. XIV	Kap. XV	Kap. XVI	Kap. XVII	Kap. XVIII
5 bue / 3 strek	14 bue / 7 strek	6 bue	2 strek	1 bue / 2 strek	-

Kommentar:
 Kapittel VII, XI, XII, XIV og XV: noen av strekene er svakt buet oppover.
 Kapittel VII: fire ord med to y, en markert med to streker, resten med en strek og en bue.
 Kapittel XII: to ord med to y, en markert med to streker, den andre med en strek og en bue.
 Kapittel XIII og XV: et ord med to y, markert med to buer.
 Kapittel XIV: to ord med to y, en markert med en strek og en bue, den andre med to buer.
 Kapittel XVII: et ord med to y, markert med to streker.

Tabell 5:3. *Variasjon på y i legg 5, AM 65 4to.*

Landsleiebolken					
Kap. XV -	Kap. XVI 1 bue / 2 strek	Kap. XVII 4 strek	Kap. XVIII 7 strek	Kap. XIX 13 strek	Kap. XX 2 bue / 5 strek
Kap. XXI 1 bue / 2 strek	Kap. XXII 2 bue / 2 strek	Kap. XXIII 1 strek	Kap. XXIV 1 bue / 3 strek	Kap. XXV 3 bue / 4 strek	Kap. XXVI 3 bue / 3 strek
Kap. XXVII 3 strek	Kap. XXVIII 6 strek	Kap. XXIX 1 bue / 5 strek	Kap. XXX 3 bue / 3 strek	Kap. XXXI 2 bue / 2 strek	

Kommentar:

Kapittel XVI, XVII, XVIII, XIX, XXII, XXIV, XXV og XXVIII: noen av strekene er svakt buet oppover.

Kapittel XXII: ord med *y* strøket ut og skrevet på nytt, markering med bue på begge.

Kapittel XXVI og XXXI: begge har et ord med to *y*, en markert med strek og en med bue.

5.3.3 Majuskler i Landsloven legg 1, 3 og 5

- Majuskel *B* har en ekstra hovedstav, det er farget rødt mellom hovedstavene.
- Det er brukt en kombinasjon av minuskel- og majuskelform *e* og *E* (illustrasjon 5:4). Trykkstreken er rettere enn på en vanlig minuskel *e*, den er dobbel og det er fargelagt rødt mellom strekene på nesten alle eksemplene. Det ser ut som en majuskel *L* med to boller på høyre side. Den første rettere og langs hele lengden til hovedstaven til *L*, den andre rundere og kun halve lengden fra toppen.



Illustrasjon 5:4. Fra venstre: *AM 65 4to, bl.1v, 1v, 17v, 18r, 36r, 36v* (utsnitt av kombinasjonen minuskel *e* og majuskel *E*).

- Stor minuskel *f* er brukt, fortsatt den insulære hvor begge krokene er lukket. Det er farget rødt inni hver krok.
- Det er brukt stor minuskel *h*, hvor hovedstaven er fargelagt rødt. Underlengden til sidestaven går under linjen og mot venstre.
- Majuskel *N* ser ut som majuskel *H* med doble horisontale linjer. Det er som regel fargelagt rødt mellom disse strekene. På toppen av venstre hovedstav er inngangsstreken buet og på toppen av høyre hovedstav er det en tagg til venstre.

Utgangsstreken til den venstre hovedstaven er buet til høyre og utgangsstreken til den høyre hovedstaven er buet kun mot høyre i legg 1 og 3, mens i legg 5 er alle foruten en buet til venstre. Når utgangsstreken til høyre hovedstav er buet til venstre er den betydelig lengre enn venstre hovedstav, når den er buet til høyre er den enten kun litt lengre eller de er like lange. I legg 1 og 3 er det også brukt varianten stor minuskel *n*. Denne har en hovedstav som går under linjen og er fargelagt rødt, og en lang utgangsstrek på sidestaven som gir en tydelig fot. Det er brukt en hyppigere veksling i legg 1, mens i legg 3 er det flere av samme variant etter hverandre før skriveren bytter.

- Majuskel *O* med venstre side og underside i rett vinkel og en vertikal strek gjennom bokstaven. Farget rødt på hver side av streken.
- Rund *S* har som regel en utgangsstrek som bøyer seg opp og til høyre så den går inn i nederste svingen til karakteren, kun to har vanlig underlengde uten ekstra bue. På noen av de med ekstra bue er det vanskelig å se om utgangsstreken går opp og inn i karakteren eller om den går ned og til høyre og under karakteren. Dette er gjeldende der hvor pennestrøket overlapper perfekt, pergamentet er i dårlig forfatning eller blekket har blitt slitt delvis bort. Den kan også ha en ekstra løkke som er lukket så den ligner en “§”, men denne er brukt kun to ganger. Det er fargelagt rødt mellom de horisontale delene av nesten alle karakterene (illustrasjon 5:5).



Illustrasjon 5:5. Fra venstre: AM 65 4 to, bl. 3v, 4r, 4r, 17r, 17r, 36r, 38r, 38v (utsnitt av variasjon på majuskel *S*).

- En noe forstørret minuskel *p* er brukt og det er farget rødt inne i bollen.

5.3.4 Oppsummering av Landsloven legg 1, 3 og 5

Det er svært lite variasjon i skriften fra Landsloven. Det veksles mellom *oc* og *ok*, men det er en klar overvekt av *oc*. Begge variantene brukes i alle leggene, selv om det er kun et fåtall av *ok*. Det er mulig denne er mer brukt hvis det skal være en majuskel *O*, men da det kun er tre eksempler på dette, er det et mangelfullt grunnlag å trekke noen konklusjon på (i legg 5 er det brukt *Ok*, i legg 1 både *Ok* og *Oc*).

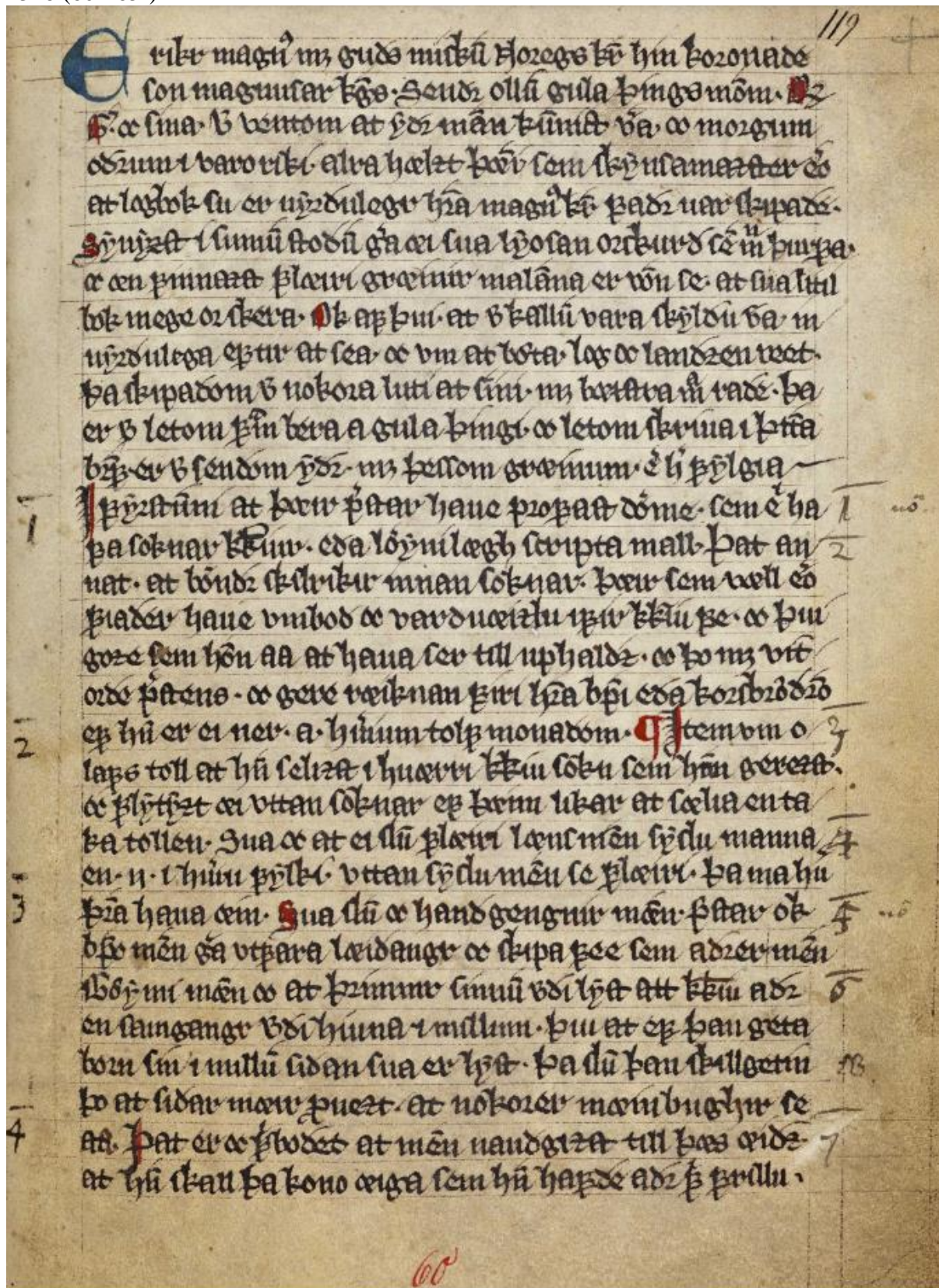
Kombinasjonen av den vertikale bollen med tagg til venstre og den litt skjeve horisontale bollen som utgjør *g*, går igjennom i alle eksemplene. Det samme gjør bruken av markeringen over *y*. Det varieres uten tilsynelatende sammenheng mellom tykk rett strek og en bue som ligner en ‘c’.

Av majusklene det er flere av, slik som *F*, *L*, *O* og spesielt *N* og *E*, er det minimalt med variasjon. Det kan ha vært samme majuskel *E* i alle foreleggene, men det virker usannsynlig. Likevel bruker skriveren den samme kombinasjon av minuskel *e* og majuskel *E* i alle delene av teksten som er analysert. Det er kun majuskel *S* som skiller seg ut med å ha tre forskjellige variasjoner, standard rund *S*, utgangsstrek som danner ekstra bue og den som ligner paragraftegnet. Varianten med en utgangsstrek som danner en ekstra bue er hyppigst benyttet. Det ser ut som de fleste er laget med en utgangsstrek som bøyer seg opp og til høyre, inn i nederste del av karakteren, men på noen kan det se ut som utgangsstreken går ned og til høyre under karakteren. Det kan være slitasje på blekket eller pergamentet, eller det at blekket overlapper med perfekt kant som gjør at dette er vanskelig å se. Uansett hvilken fremgangsmåte som er brukt på utgangsstreken, så er resultatet slående likt.

I legg 1 og legg 5 er det to ord med to *y* og i legg 3 fem ord som har to *y* som er markert med først strek og deretter bue. Der er lik rekkefølge på type markering på alle ordene foruten det sjette ordet med to *y* i legg 3 (kapittel XII, bl. 18r). Her er det markert først med bue så med strek, men ordet er også det eneste som ikke er skrevet sammenhengende, men delt opp på to linjer. Legg 3 har også tre ord med to *y*, alle markert med to streker, og to ord med to *y* som begge er markert med bue.

5.4 Retterbøtene

SK-EM 1280, RB-HM 1303b, RB-HM 1303a, SK-HM 1313, RB-HM før 1306, RB-HM 1318 (60r-65r)



Illustrasjon 5:6. AM 65 4to, bl. 60r.

5.4.1 Makropaleografisk analyse av retterbøtene

- *a*: toroms.
- *d* og *ð*: bakoverlent, ned mot bollen.
- *f*: insulær *f* hvor begge krokene er lukket.
- *g*: lukket underlengde.
- *i*, *m*, *n*, *u*: *i* er tydelig markert, *m*, *n* og *u* kan skilles fra hverandre uten store problemer. Alle har hårstrekk fra utgangsstreken som gir små føtter (“feet”⁵).
- *s*: høy *s* på linjen.
- *t*: holder seg innenfor x-høyden.
- Overlengder uten løkker.
- Overlengder deler seg (“forking”) nesten alltid, hvis ikke har de en svært bred inngangsstrek.
- Veksler mellom *oc* og *ok*, men det er kun et fåtall av *ok*. I to av retterbøtene, SK-HM 1313 og RB-HM f 1306, er det kun brukt *oc*. I de andre er det hovedsakelig brukt *oc*, *ok* er kun brukt en til fire ganger, og i tre av de fire retterbøtene med *ok* er det brukt *ok* med majuskel *O* (SK-EM 1280, RB-HM 1303b og RB-HM 1318). Det er kun i en retterbot, RB-HM 1318, hvor det er brukt *oc* med majuskel *O*.

5.4.2 Mikropaleografisk analyse av retterbøtene

- Den nederste kroken på *f* krysser hovedstaven og fortsetter skrått nedover til venstre. Utgangsstreken på hovedstaven går opp mot høyre.
- Markeringen som skiller *ð* fra *d* går i en bue slik at den ofte kommer ned på hovedstaven igjen.
- Underlengden til *g* og bollen danner et skjevt åttetall, bollen oval og vertikal mens underlengden er oval og skrå horisontal (illustrasjon 5:7). Det er en tagg til høyre på bollen.



Illustrasjon 5:7. Fra venstre: AM 65 4to, bl. 60r, 61r, 62v, 63r, 63v, 64r, 64v, 65r (utsnitt av minuskel *g*).

- *h*: sidestav under linjen og bøyd nedover inn mot hovedstaven.

- Den nedre sidestaven på *k* er ofte nesten helt horisontal. Utgangsstreken til hovedstaven går så langt opp at den møter den nedre sidestaven.
- Hovedstaven til *t* går over tverrstreken. Hårstreken til *t* går så høyt at den ofte møter tverrstreken.
- Utgangsstreken til bollen til *h* krysser ofte hovedstaven og fortsetter rett til venstre eller buer seg nedover. Underlengden buer seg som regel opp og til høyre, ofte så høyt at den treffer undersiden av bollen. Det er noen få unntak hvor underlengden går til venstre.
- *v* er i stor grad avrundet, spesielt høyre side.
- “Forking”: skriveren har tatt ett hovedstrøk ovenfra og ned og så lagt til en “tagg” øverst til venstre.
- Bølgete avslutning på underlengden til *y*, siste del bues mot høyre. Hovedstaven, fra inngangsstrek til utgangsstrek, ser ut som en omvendt rund ‘s’. Tydelig markering over *y*, enten en tykk strek eller buet så den ligner på en ‘c’ (illustrasjon 5:8).



Illustrasjon 5:8. AM 65 4to, bl.60v (utsnitt av ulike markering på y).

Tabell 5:4. Variasjon på y i retterbøtene, AM 65 4to.

SK-EM 1280	RB-HM 1303b	RB-HM 1303a	SK-HM 1313	RB-HM f 1306	RB-HM 1318
3 bue / 54 strek	9 strek	1 bue / 18 strek	1 bue / 28 strek	7 strek	8 strek

Kommentar:

De få markeringene på y som er en bue virker å være brukt tilfeldig. De er brukt midt i teksten og der det er mer enn en er de ikke brukt påfølgende.

Det er flere ord med to y, der er det brukt strek på begge.

Markering med strek varierer fra rett horisontal, rett skrådd nedover og svakt buet oppover (illustrasjon 5:8)

5.4.3 Majuskler i retterbøtene

- Det er brukt en kombinasjon av minuskel- og majuskelform *e* og *E* (illustrasjon 5:9). Trykkstreken er rettere enn på en vanlig minuskel *e*, den er dobbel og det er fargelagt rødt mellom strekene. Det ser ut som en majuskel *L* med to boller på høyre side. Den første rettere og langs hele lengden til hovedstaven til *L*, den andre rundere og kun halve lengden fra toppen.



Illustrasjon 5:9. Fra venstre: AM 65 4to, bl. 61r, 61r, 61v, 62r, 62r, 63v, 64v (utsnitt av kombinasjon majuskel *E* og minuskel *e*).

- Majuskel *G* har lik hovedstav som majuskel *E*, det ligner en majuskel *L*, som overlapper en majuskel *G* (illustrasjon 5:10).



Illustrasjon 5:10. Fra venstre: AM 65 4to, bl. 60v, 64r, 64r (utsnitt av majuskel *G*).

- Majuskel *N* ser ut som en majuskel *H* med to horisontale linjer. Det er fargelagt rødt mellom linjene. På toppen av venstre hovedstav er inngangsstreken buet, på toppen av høyre hovedstav er det en tagg til venstre. Utgangsstreken til begge hovedstavene bues til høyre.
- Majuskel *O* med venstre side og underside i rett vinkel. Det er mulig det er en vertikal strek gjennom bokstaven, men da det er farget rødt inni bokstaven er det ikke mulig å se om det er svart blekk under.
- Rund *s* er enten med en utgangsstrek som bøyer seg ned og til høyre, og går under karakteren, eller med en utgangsstrek som bøyer seg opp og snur til høyre og går inn i nederste del. Det er ikke alle det er like lett å se hvilken måte utgangsstreken er buet på, dette skyldes slitasje eller overlapp av pennestrøk. Noen har så mange buer at de ligner en “§”, men dette er den minst brukte varianten. De fleste majuskel *s* er fargelagt rød mellom de horisontale delene av bokstaven, noen med så mye farge at det er vanskelig å se formen til karakteren (illustrasjon 5:11).



Illustrasjon 5:11. Fra venstre: AM 65 4to, bl. 60r, 60r, 60v, 60v, 61r, 61r, 64r (utsnitt av variasjon på majuskel S).

- En noe forstørret minuskel *b* er brukt og det er farget rødt langs med hovedstaven og noen ganger også inne i bollen. Underlengden bues til venstre eller til høyre.

5.4.4 Oppsummering av retterbøtene

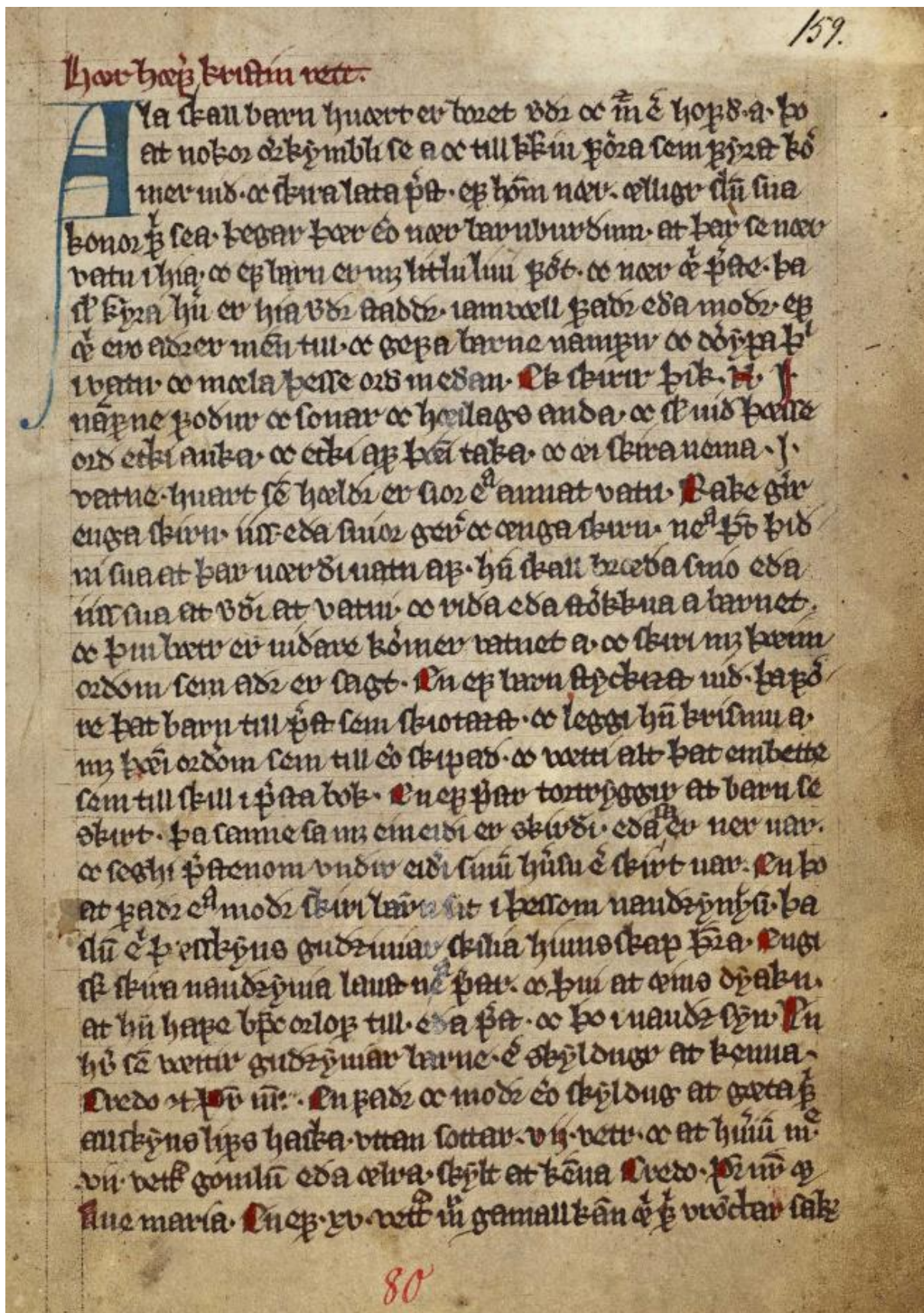
Det er liten variasjon i skriften på retterbøtene. Det veksles mellom *oc* og *ok*, men det er en klar overvekt av *oc*. Der hvor det er majuskel *O* er det derimot oftere med *k*: tre *Ok* og en *Oc*.

Måten *g* er formet på, med bollen oval og underlengden oval og skrå slik at den ligner et skjevt åttetall, er konsekvent gjennom hele teksten.

Markering på *y* varierer mellom en tykk strek og en bue som ligner på en bakoverlent 'c'. I tre av seks retterbøter brukes det kun strek. Dette er i de korteste retterbøtene hvor det også er færrest eksempler av *y*. I de tre lengste retterbøtene, med langt flere eksempler av *y*, er markeringen bue også brukt. Måten streken er utformet varierer noe, fra en rett horisontal strek til en svakt oppover buet strek (illustrasjon 5:8).

Bruken av kombinasjonen mellom minuskel *e* og majuskel *E* er konsekvent gjennom alle retterbøtene. Det er brukt rund *S* som majuskel, men hvordan utgangsstreken er ført og mengden buer varierer. Det største avviket er rund *S* formet som paragraftegnet, men denne er sjeldent brukt. Den hyppigste er den med utgangsstrek som bues opp og til høyre inn i karakteren eller ned og til høyre under karakteren. Grunnet slitasje, rødfarging og overlapping av pennestrøk på karakteren er det vanskelig å se hvordan utgangsstreken er ført. Det kan være at alle er buet opp og til høyre inn i nederste del av karakteren, at det kun er overnevnte forhold som gjør dette vanskelig å tyde, og det derfor ser ut som noen utgangsstreker er buet ned og til høyre under karakteren. Selv om ikke med sikkerhet kan si hvilken retning utgangsstreken er ført, er formen på disse karakterene svært like.

5.5 Erkebiskop Jons kristenrett (80r–84v)



Illustrasjon 5:12. AM 65 4to, bl. 80r.

5.5.1 Makropaleografisk analyse av erkebiskop Jons kristenrett

- *a*: toroms.
- *d* og *ð*: bakoverlent, ned mot bollen.
- *f*: insulær *f* hvor begge krokene er lukket.
- *g*: lukket underlengde.
- *i*, *m*, *n*, *u*: *i* er tydelig markert, *m*, *n* og *u* kan skilles fra hverandre uten store problemer. Alle har hårstrekk fra utgangsstreken som gir små føtter (“feet”⁶).
- *s*: høy *s* på linjen.
- *t*: holder seg innenfor x-høyden.
- Overlengder uten løkker.
- Overlengder deler seg (“forking”) nesten alltid, hvis ikke har de en svært bred inngangsstrek.
- Bruker kun *oc*.

5.5.2 Mikropaleografisk analyse av erkebiskop Jons kristenrett

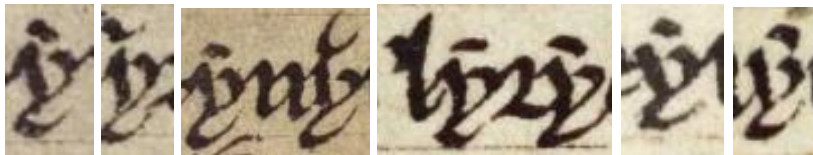
- Den nederste kroken på *f* krysser hovedstaven og fortsetter skrått nedover til venstre. Utgangsstreken på hovedstaven går opp mot høyre.
- Markeringen som skiller *ð* fra *d* går noen ganger i en bue slik at den ofte kommer ned på hovedstaven igjen, men oftest er det kun en rett utgangsstrek.
- Underlengden til *g* og bollen danner et skjevt åttetall, bollen oval og vertikal mens underlengden er oval og skrå horisontal (illustrasjon 5:13). Det er en tagg til høyre på bollen.



Illustrasjon 5:13. Fra venstre: AM 65 4to, bl. 80r, 80v, 81v, 82r, 82v, 83v, 84r, 84v (utsnitt av minuskel *g*).

- *h*: sidestav under linjen og bøyd nedover inn mot hovedstaven.
- Den nedre sidestaven på *k* er ofte nesten helt horisontal. Utgangsstreken til hovedstaven går så langt opp at den møter den nedre sidestaven.
- Hovedstaven til *t* går over tverrstreken. Hårstreken til *t* går så høyt at den ofte møter tverrstreken.

- Utgangsstreken til bollen til *h* krysser ofte hovedstaven og fortsetter rett til venstre eller buer seg nedover. Underlengden buer seg som regel opp og til høyre, ofte så langt opp at den treffer undersiden av bollen. Det er noen sporadiske unntak hvor utgangsstreken til underlengden går skrått ned mot venstre
- *v* er i stor grad avrundet, spesielt høyre side.
- “Forking”: skriveren har tatt ett hovedstrøk ovenfra og ned og så lagt til en “tagg” øverst til venstre.
- Bølgete avslutning på underlengden til *y*, siste del bues mot høyre. Hovedstaven, fra inngangsstrek til utgangsstrek, ser ut som en omvendt rund ‘s’. Tydelig markering over *y*, en tykk strek eller en bue som ligner en bakoverlent ‘c’ (illustrasjon 5:14).



Illustrasjon 5:14. Fra venstre: AM 65 4to, bl. 80r, 80r, 80r, 80v, 81v, 82v (utsnitt av ulike markering på *y*).

Tabell 5:5. Variasjon på *y* i erkebiskop Jons kristenrett, AM 65 4to.

Blad 80	Blad 81	Blad 82	Blad 83	Blad 84
1 bue / 24 strek	24 strek	24 strek	15 strek	20 strek

Kommentar:

Markeringen som er en strek varierer fra å være rett horisontal eller rett strek på skrå, til å være svak buet (illustrasjon 5:14).

Det er tre ord med to *y*, en med først strek så bue og to med strek over begge.

5.5.3 Majuskler i erkebiskop Jons kristenrett

- Stor minuskel *a* er brukt med rød farge i bollen.
- Det er brukt en kombinasjon av minuskel- og majuskelform *e* og *E* (illustrasjon 5:15). Trykkstreken er rettere enn på en vanlig minuskel *e*, den er dobbel og det er med noen få unntak fargelagt rødt mellom strekene. Det ser ut som en majuskel *L* med to boller på høyre side. Den første rettere og langs hele lengden til hovedstaven til *L*, den andre rundere og kun halve lengden fra toppen.



Illustrasjon 5:15. Fra venstre: AM 65 4to, bl. 80r, 80r, 80v, 81r, 81v, 82r, 84v (utsnitt av kombinasjon majuskel E og minuskel e).

- Majuskel *N* ser ut som majuskel *H* med to horisontale linjer. På toppen av venstre hovedstav er inngangsstreken buet, på toppen av høyre hovedstav er det en tagg til venstre. Utgangsstreken til begge hovedstavene er buet mot høyre og utgangsstreken til høyre hovedstav er så vidt lengre enn den venstre. Det er fargelagt rødt på den horisontale streken mellom stavene. Den er også skrevet som stor minuskel *n* med hovedstav som går under linjen og lang utgangsstrek på sidestaven som gir en tydelig fot. Hovedstaven er fargelagt rødt. Det virker ikke å være et system på vekslingen, det er først brukt majuskel *H*, deretter stor minuskel *n* to ganger før det igjen er brukt majuskel *H*.
- Majuskel *R* med dobbel hovedstav, det er farget rødt imellom hovedstavene.
- Rund majuskel *S* er brukt i flere variasjoner. Det er tre varianter som kun er brukt en gang: en hvor inngangsstrek og utgangsstrek er så buet at den ligner på et åttetall, en med utgangsstrek som bøyer seg ned til venstre og en med en ekstra bue som ligner på en “§”. Den vanligste varianten er den med en utgangsstrek som bues opp og snur til høyre og går inn i nederste del av karakteren. De fleste av dem er fargelagt rødt mellom de horisontale delene av bokstaven. Det er noen karakterer hvor det ser ut som utgangsstreken bues til høyre og går under karakteren, men det er vanskelig å se grunnet slitasje, rødfarging eller overlappning av pennestrøk (illustrasjon 5:16).



Illustrasjon 5:16. Fra venstre: AM 65 4to, bl. 81r, 81r, 81v, 82r, 82v, 83r, 83v, 84r, 84r (utsnitt av variasjon på majuskel S).

- En noe forstørret minuskel *p* er brukt og det er farget rødt inne i bollen.

5.5.4 Oppsummering erkebiskop Jons kristenrett

Det er lite variasjon i teksten, skriveren har vært konsekvent på de bladene som er plukket ut til analysen over. Av *oc* og *ok* er det kun brukt *oc*. Markeringen som skiller *ð* fra *d* er som

regel en rett utgangsstrek, men i noen tilfeller blir varianten med en bue som treffer hovedstaven igjen brukt.

Minuskel *g* har en lukket underlengde, og med en rett oval bolle og den lukkede underlengden som er oval og skrå, slik at den ser ut som et skjevt åttetall. Bollen har en tagg til venstre, og den samme utformingen på karakteren går igjen i hele teksten.

Markeringen over *y* er i denne teksten en bred rett strek, noen ganger svakt buet oppover, og i kun ett tilfelle med en bue som ligner en 'c'.

Kombinasjonen av minuskel *e* og majuskel *E* er blitt brukt konsekvent og med svært liten variasjon. Rund majuskel *S* er brukt i ulike variasjoner. Den hyppigste er den hvor utgangsstreken som regel bues opp og til høyre slik at den går inn i nederste del av karakteren. Grunnet slitasje, rødfarging og overlappende pennestrøk så kan det se ut som noen av utgangsstrekene er buet til høyre og går under karakterer. Uansett hvordan utgangsstreken er utført er alle av denne varianten svært like.

6 Analyse av NRA Norrøne fragmenter 15

Fragmentene blir presentert i analysen i den rekkefølgen bolkene og kapitlene har i byloven, det vil si det første fragmentet på digitalarkivet er det tredje i denne analysen, ellers er det i samme rekkefølge som de er skannet der (tabell 6:1). Det er som tidligere nevnt kun fragmentene 3, 4, 5 og 6 som ble beskrevet av Gustav Storm i *Norges gamle Love indtil 1387, fjerde bind* (det som her refereres til fragment 3 er fragment 1 i beskrivelsen i NgL IV).

Analysen er delt opp i makropaleografi, mikropaleografi og majuskler.

Hovedpunktene fra analysen blir presentert i oppsummeringene under hvert fragment.

Tabell 6:1. Innholdet til NRA 15.

Fragment	Side på Digitalarkivet	Bolk	Kapittel
1a	35	Byordning	17
1b	36	Kjøpebolken	6
2a	37	Byordning, Kjøpebolken	18, 1
2b	38	Kjøpebolken	2, 3
3a	33	Kjøpebolken	16, 18, 17, 23, 24
3b	34	Kjøpebolken	24, 25
4a	39	Kjøpebolken og Landsleiebolk	25, 27, 28 og 25, 39, 18
4b	40	Tyvebolken	2, 3, 4
5a	41	Farmannaloven	18, 19
5b	42	Farmannaloven	20, 21
6a	43	Farmannaloven	22, 23
6b	44	Formular for lovfeste	-

6.1 Oversikt

Skriften i alle fragmentene fremstår som organisert, hvilke fører til at førsteinntrykket er at skriften er lett å lese. Minusklene er for det meste separerte, men de er fortsatt forholdsvis enkle å skille fra hverandre hvis ikke. Når det gjelder form og størrelse er karakterene konsekvent utformet. Fragmentene 5a, 5b og 6b er dårlig bevart og har deler som er vanskelig eller umulig å tyde, men for de delene som er i god stand stemmer overnevnte beskrivelse.

Form og størrelse i skriften er konsekvent på alle fragmentene. Initialene i teksten er røde og som regel to linjer i høyde og innenfor teksten. Noen unntak, for eksempel *b* hvor overlengden er i en tredje linje og utenfor teksten. Det er også noen initialer som har kun en utgangsstrek som går utenfor teksten. Fragment 4 har flere initialer. De tre som fullstendig vises er alle *n*, men det er to forskjellige varianter. De som er skrevet som en stor minuskel *n*

har sidestav som ender i en “ball”, den som er skrevet som en stor majuskel *N* har en “ball” på den skrågående midtre hovedstaven. Fragment 5 har en initial med forlenget hovedstav hvor underlengden går over i en løkke, som går nedover fire linjer i tillegg til de to som hoveddelen av initialen ser ut til å være innenfor. Fragment 6 har en initial med en forlenget hovedstav som er utenfor teksten. Underlengden går nedover fem linjer og ender opp i en svak bue mot venstre.

Skriften i alle fragmentene er skrevet i en rektangulær form som er typisk gotisk, foruten 6b. Her er det en mer avrundet form, spesielt tydelig på *o* og *g*. Fragment 1a–6a har *o* som er oval og på *g* er bollen oval, det samme gjelder den lukkede underlengden. På 6b er både *o* og bollen til *g* runde.

6.2 Klassifisering

Minusklene er skrevet for seg selv og fragmentene har høy *s* på linjen. Det er også toroms *a* og ingen løkker på overlengdene, dette gjør at teksten faller innenfor den gotiske typen *textualis*.³⁴ Slik som tidligere nevnt under kapittel 5.2 Klassifisering av AM 65 er *f* under linjen unntak fra de tre kriteriene til Lieftinck sitt system, da det er insulær *f* som ble brukt i lang tid ved produksjon av håndskrift i Norge.³⁵

Utførelsen av skriften er formell og nøyaktig. Det er overlapp på karakterene, men dette er fordi de står tett, ikke fordi pennen ikke ble løftet fra pergamentet. Nivået på utførelsen vil da være *formata*.

³⁴ Derolez, *The Palaeography of Gothic Manuscript Books*, 73.

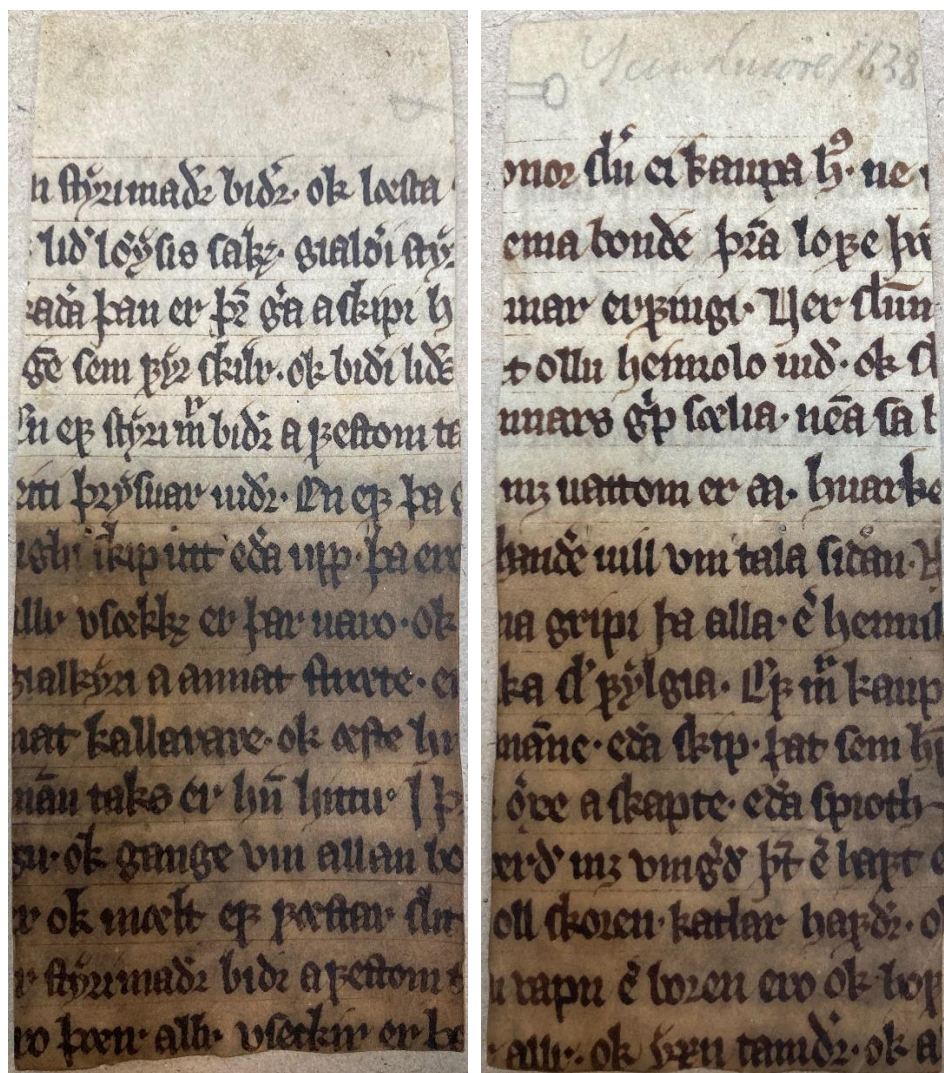
³⁵ Haugen, “Paleografi”, 197.

6.3 Fragment 1

Pergamentet er kuttet på sidene og i bunn.

1a (Byordning, kap. 17)

1b (Kjøpebolken, kap. 6)



Illustrasjon 6.1. NRA 15, fragment 1 (s. 35-36).

6.3.1 Makropaleografisk analyse av fragment 1

- *a*: toroms.
- *ð*: overlengden heller mot venstre, ned mot bollen.
- *f*: insulær *f* hvor begge krokene er lukket.
- *g*: lukket underlengde.
- *h*: sidestav under linjen og bøyd mot hovedstaven.

- *i, m, n* og *u*: *i* tydelig markert, *m, n* og *u* kan skilles fra hverandre uten store problemer. Alle har hårstrek fra utgangsstreken som gir små føtter (“feet”³⁶).
- *k*: øverste sidestav er lukket, nederste sidestav åpen.
- *s*: høy *s*, på linjen.
- *t*: i *x*-høyden.
- Overlengde uten løkker.
- Overlengden deler seg (“forking”) nesten alltid, hvis ikke så har de en svært bred inngangsstrek.
- Bruker kun *ok*.
- Veksler mellom *u* og *v* på 1a, også på 1b men som oftest blir *v* brukt i første posisjon mens *u* blir brukt i midtre eller siste.

6.3.2 Mikropaleografisk analyse av fragment 1

- Markeringen som skiller *ð* fra *d* går enten i en bue og så ned på hovedstaven igjen, eller den er bøyd til høyre slik at den minner om en ‘*s*’, men med en svært bred midtre del og en smal og kort inngang og utgang.
- Den nederste kroken på *f* krysser hovedstaven og fortsetter skrått nedover til venstre. Utgangsstreken på hovedstaven går opp mot høyre.
- Minuskel *g* har lukket underlengde. Bollen er oval og rett, og underlengden er oval og skrå, slik at den ligner et skjevt åttetall. Det er en tagg til høyre på bollen (illustrasjon 6:2).

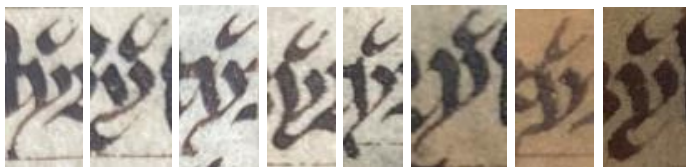


Illustrasjon 6:2. NRA 15, fragment 1 (utsnitt av minuskel *g*).

- Den nedre sidestaven på *k* er ofte nesten helt horisontal.
- Bølgete avslutning på mange av utgangsstrøkene og underlengdene, spesielt på *h, y* og *þ*. Sidestaven til *h* buer seg mot venstre for så å gå nedover og underlengden til *þ* buer seg mot venstre.
- “Forking”: skriveren har tatt ett hovedstrøk ovenfra og ned og så lagt til en “tagg” øverst til venstre.

³⁶ Derolez, *The Palaeography of Gothic Manuscript Books*, 75.

- *v* er i stor grad avrundet, spesielt høyre side.
- Hovedstaven til *t* går over tverrstreken. Hårstreken til *t* går så høyt at den ved flere anledninger møter tverrstreken.
- Utgangstreken til bollen til *b* krysser ofte hovedstaven og fortsetter rett til venstre eller buer seg nedover.
- Den høyre staven til *y* er avrundet, så det er ofte en sammenhengende bølget strek, ikke bare den delen som blir trukket under linjen. Underlengden ender opp i en bue mot høyre eller så fortsetter den ned mot venstre. *Y* er markert med en bue som ligner en bakoverlent 'c' (illustrasjon 6:3).



Illustrasjon 6:3. *NRA 15, fragment 1 (utsnitt av markering på y).*

6.3.3 Majuskler i fragment 1

- Det er brukt en kombinasjon av minuskel- og majuskelform *e* og *E* (illustrasjon 6:4). Trykkstreken er rettere enn på en vanlig minuskel *e* og den er dobbel. Det ser ut som en majuskel *L* med to boller på høyre side. Den første rettere og langs hele lengden til hovedstaven til *L*, den andre rundere og kun halve lengden fra toppen.



Illustrasjon 6:4. *NRA 15, fragment 1 (utsnitt av kombinasjon majuskel E og minuskel e).*

6.3.4 Oppsummering fragment 1

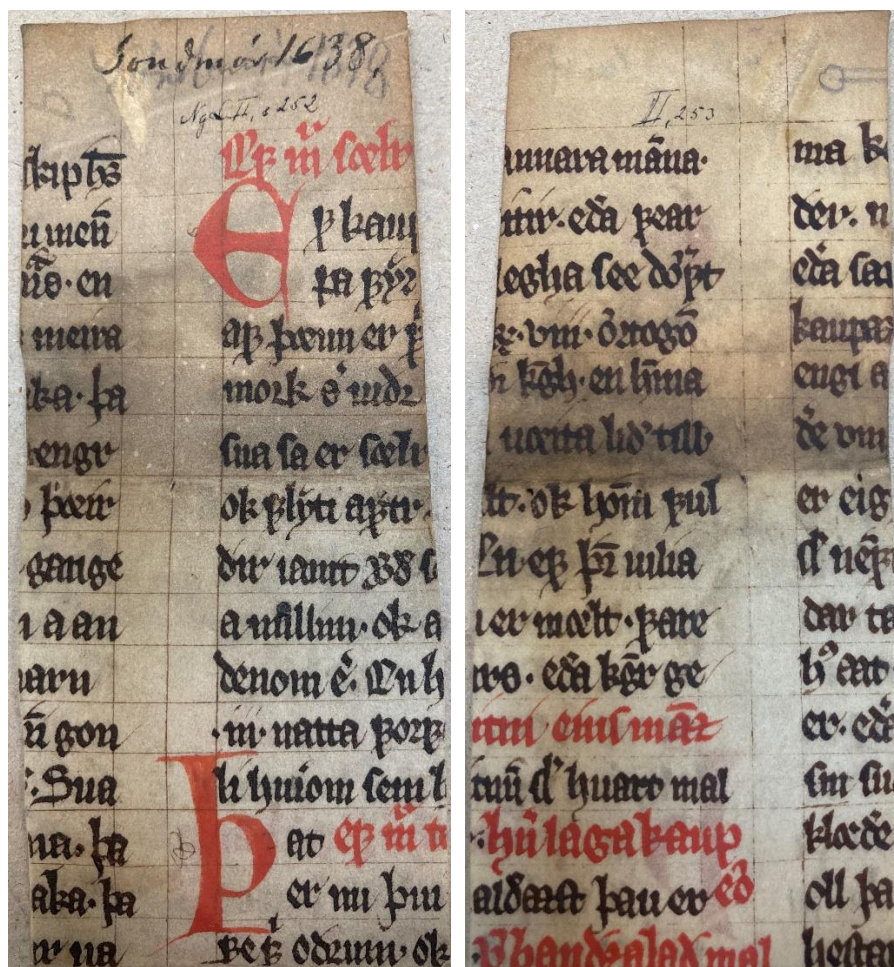
Det er lite variasjon i teksten. Det er kun *ok* som blir brukt. Minuskel *g*, som ligner et åttetall med den skjeve lukkede underlengden og ovale bollen med tagg til høyre, er gjennomgående i teksten. På alle eksemplene av *y* er markeringen en bue. Majuskel *E* er laget av en kombinasjon av majuskel *E* og minuskel *e*. Det er kun to av dem, men de er svært like.

6.4 Fragment 2

Pergamentet er kuttet på sidene og i bunn.

2a (Byordning kap. 18, Kjøpebolken kap. 1)

2b (Kjøpebolken kap. 2 og 3)



Illustrasjon 6:5. NRA 15, fragment 2 (s. 37-38).

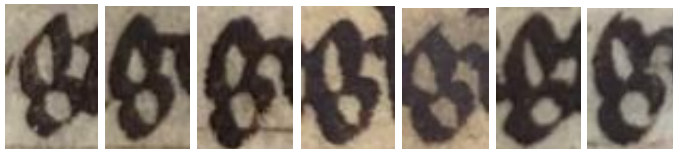
6.4.1 Makropaleografisk analyse av fragment 2

- *a*: toroms.
- *d* og *ð*: overlengden heller mot venstre, ned mot bollen.
- *f*: insulær *f* hvor begge krokene er lukket.
- *g*: lukket underlengde.
- *h*: sidestav under linjen og bøynd mot hovedstaven.
- *i*, *m*, *n* og *u*: i tydelig markert, *m*, *n* og *u* er forholdsvis lette å skille fra hverandre. Alle har hårstrekk fra utgangsstreken som gir små føtter (“feet”).

- *k*: øverste sidestav er lukket, nederste sidestav åpen.
- *s*: høy *s*, på linjen.
- *t*: i *x*-høyden.
- Overlengde uten løkker.
- Overlengden deler seg (“forking”) nesten alltid, hvis ikke så har de en svært bred inngangsstrek.
- Bruker kun *ok*.
- Bruker *u* for *u* og *v*.

6.4.2 Mikropaleografisk analyse av fragment 2

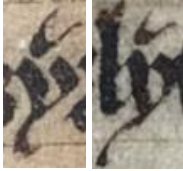
- Markeringen som skiller *ð* fra *d* er enten bare en rett utgangsstrek, eller den er bøyd til høyre slik at den minner om en ‘*s*’, men med en svært bred midtre del og en smal og kort inngang og utgang.
- Den nederste kroken på *f* krysser hovedstaven og fortsetter skrått nedover til venstre. Utgangsstreken på hovedstaven går opp mot høyre.
- Minuskel *g* har lukket underlengde. Bollen er oval og rett, og underlengden er oval og skrå, slik at den ligner et skjevt åttetall. Det er en tagg til høyre på bollen (illustrasjon 6:6).



Illustrasjon 6:6. NRA 15, fragment 2 (utsnitt av minuskel *g*).

- Den nedre sidestaven på *k* er ofte nesten helt horisontal.
- Bølgete avslutning på mange av utgangsstrøkene og underlengdene, spesielt på *þ* og *y* (2a) og *h* og *þ* (2b). På kun 2b bøyer sidestaven til *h* seg mot venstre for så å gå nedover.
- “Forking”: skriveren har tatt ett hovedstrøk ovenfra og ned og så lagt til en “tagg” øverst til venstre.
- Hovedstaven til *t* går over tverrstreken. Hårstreken til *t* går så høyt at den ved flere anledninger møter tverrstreken.
- Utgangsstreken til bollen til *þ* krysser ofte hovedstaven og fortsetter rett til venstre eller buer seg nedover. Underlengden bues til venstre foruten i ett tilfelle hvor den går til høyre og så langt opp at den treffer undersiden til bollen.

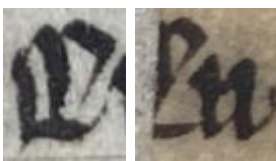
- Den høyre staven til y er avrundet, så det er ofte en sammenhengende bølget strek, ikke bare den delen som blir trukket under linjen. En underlengde ender opp i en bue mot høyre, den andre går nedover. *Y* er markert med en bue som ligner en bakoverlent ‘c’ (illustrasjon 6:7). Det er kun to eksempler på *y* og de er begge på fragment 2a.



Illustrasjon 6:7. *NRA 15, fragment 2a (utsnitt av markering på y).*

6.4.3 Majuskler i fragment 2

- Det er brukt en kombinasjon av minuskel- og majuskelform *e* og *E* (illustrasjon 6:8). Trykkstreken er rettere enn på en vanlig minuskel *e* og den er dobbel. Det ser ut som en majuskel *L* med to boller på høyre side. Den første rettere og langs hele lengden til hovedstaven til *L*, den andre rundere og kun halve lengden fra toppen.



Illustrasjon 6:8. *NRA 15, fragment 2 (utsnitt av kombinasjon majuskel E og minuskel e, andre eksempel er delvis borte da pergamentet er kuttet).*

- Det er kun et eksempel på majuskel *S* og det er en rund *S* hvor utgangsstreken svinger svakt ned til venstre før den stopper (illustrasjon 6:9).



Illustrasjon 6:9. *NRA 15, fragment 2 (utsnitt av majuskel S).*

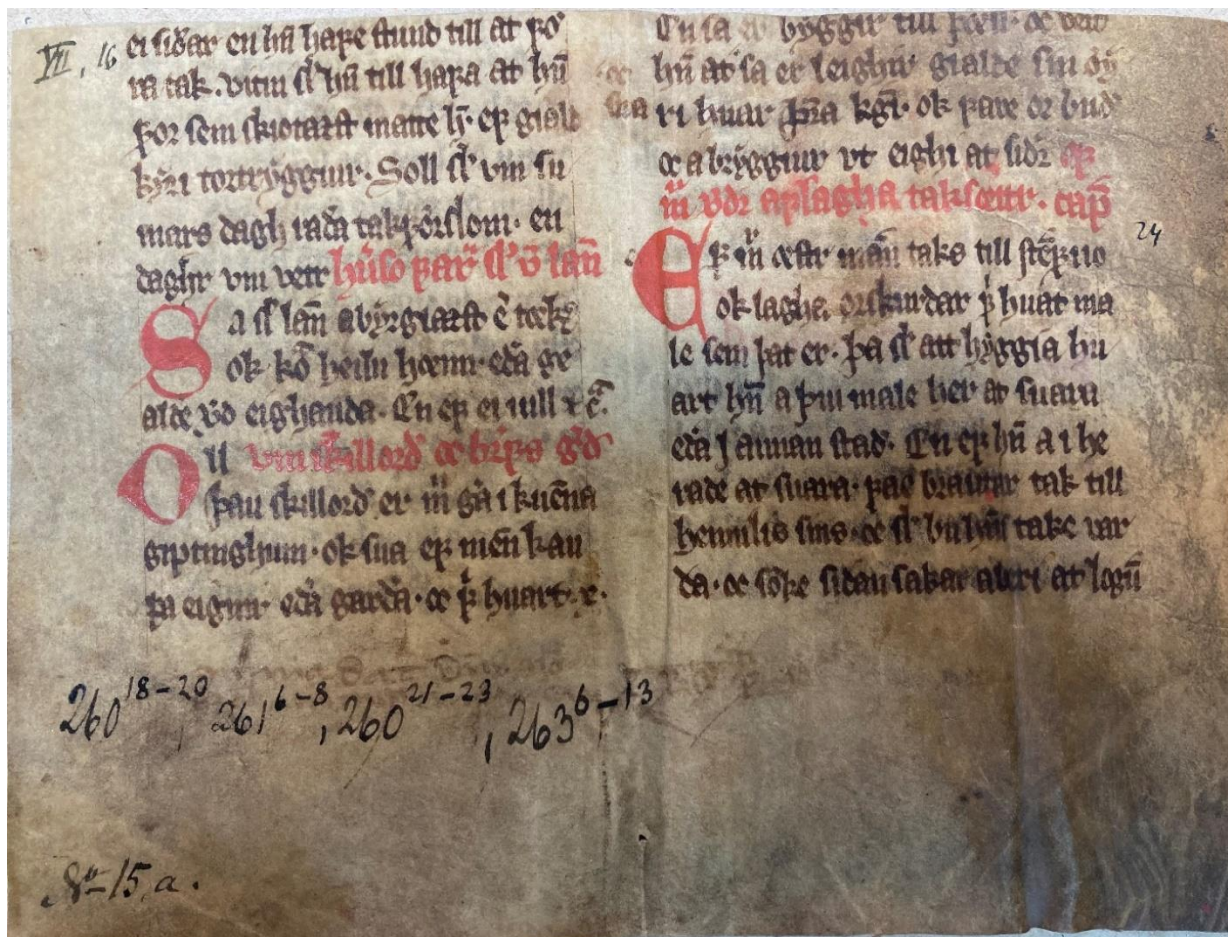
6.4.4 Oppsummering fragment 2

Tekstbildet er stabilt med lite variasjon. Det er kun brukt *ok*. Måten minuskel *g* er utført på, med lukket underlengde så den får en oval skrå form og den rette ovale bollen som gjør at den ligner et skjevt åttetall, er gjeldende for alle eksemplene. Alle har også en tagg til høyre på bollen. Det er kun to *y* i teksten, begge er markert med en bue. Det er svært liten variasjon på majuskel *E*, kombinasjonen av majuskel *E* og minuskel *e* er brukt på alle. Det er kun en majuskel *S*, den er rund med en utgangsstrek som bøyes svakt ned til venstre.

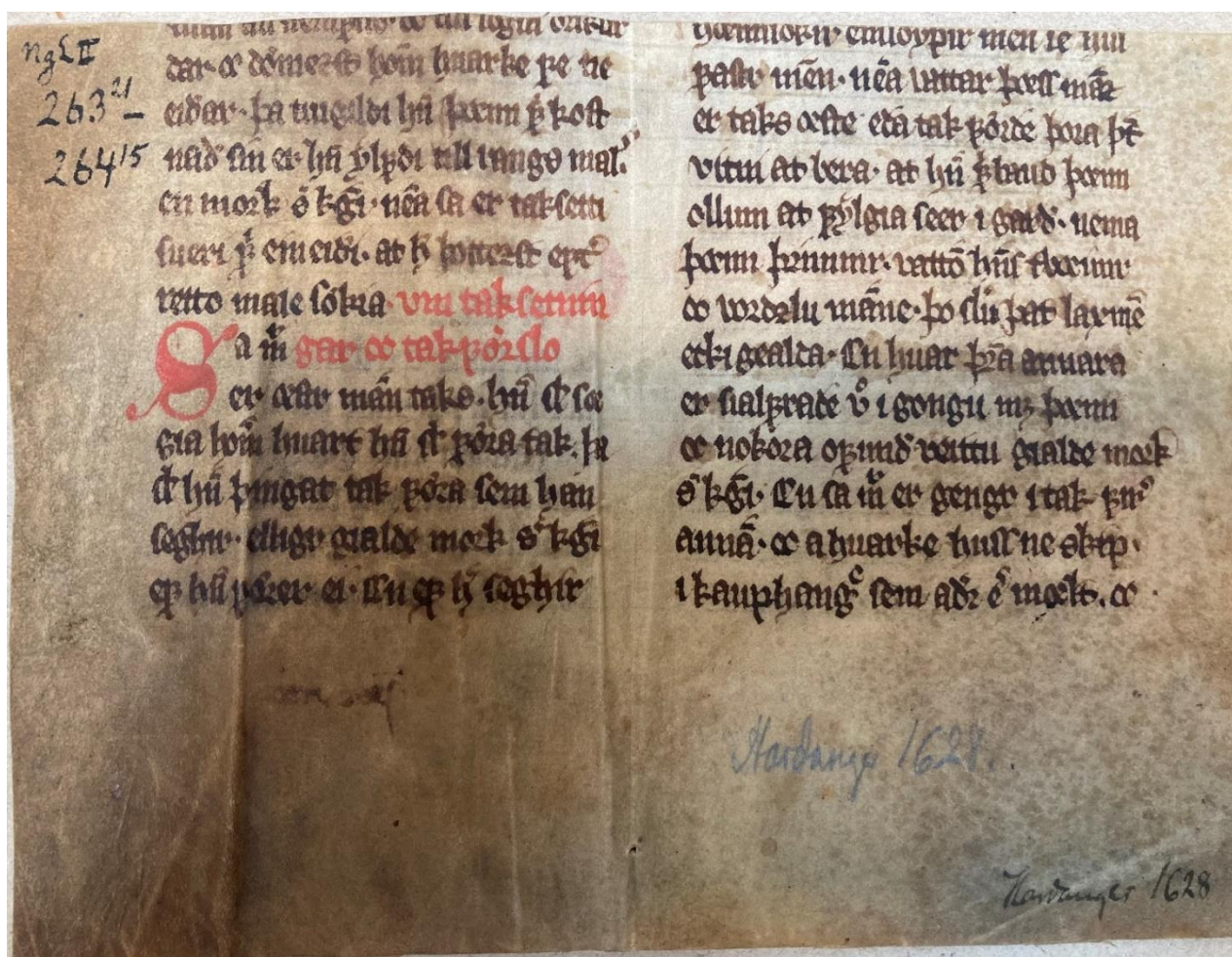
6.5 Fragment 3

Pergamentet er kuttet i toppen.

3a (Kjøpebolken kapittel 16, 18 og 17 på venstre side og kapittel 23 og 24 på høyre side)



Illustrasjon 6:10. NRA 15, fragment 3a (s. 33).



Illustrasjon 6:11. NRA 15, fragment 3b (s. 34).

6.5.1 Makropaleografisk analyse av fragment 3

- *a*: toroms.
- *d* og *ð*: overlengden heller mot venstre, ned mot bollen.
- *f*: insulær *f* hvor begge krokene er lukket.
- *g*: lukket underlengde.
- *h*: sidestav under linjen og bøyd mot hovedstaven.
- *i*, *m*, *n* og *u*: *i* tydelig markert, *m*, *n* og *u* er forholdsvis lette å skille fra hverandre. Alle har hårstrek fra utgangsstreken som gir små føtter (“feet”).
- *k*: øverste sidestav er lukket, nederste sidestav åpen.
- *s*: høy *s*, på linjen.
- *t*: i *x*-høyden.
- Overlengde uten løkker.

- Overlengden deler seg (“forking”) nesten alltid, hvis ikke så har de en svært bred inngangsstrek.
- På 3a veksles det mellom *oc* og *ok*, mens på 3b er det kun *oc*.
- Veksler mellom *u* og *v*, men som oftest blir *v* brukt i første posisjon mens *u* blir brukt i midtre eller siste.

6.5.2 Mikropaleografisk analyse av fragment 3

- Hårstreken på bollen til *a* er noen ganger så smal at det ser ut som den ikke er lukket.
- Markeringen som skiller *ð* fra *d* er enten bare en rett utgangsstrek, eller den er bøyd til høyre slik at den minner om en ‘s’, men med en svært bred midtre del og en smal og kort inngang og utgang.
- Den nederste kroken på *f* krysser hovedstaven og fortsetter skrått nedover til venstre, men kun i kapittel 24, i kapittel 16, 18, 17 og 23 krysser den ikke hovedstaven. Utgangsstreken på hovedstaven går opp mot høyre.
- Minuskel *g* har lukket underlengde. Bollen er oval og rett, og underlengden er oval og skrå, slik at den ligner et skjevt åttetall. Det er en tagg til høyre på bollen (illustrasjon 6:12).



Illustrasjon 6:12. NRA 15, fragment 3 (utsnitt av minuskel *g*).

- Den nedre sidestaven på *k* er ofte nesten helt horisontal.
- Bølgete avslutning på mange av utgangsstrøkene og underlengdene, spesielt på *h*, *y* og *þ*. Sidestaven til *h* buer seg mot venstre for så å gå nedover.
- “Forking”: skriveren har tatt ett hovedstrøk ovenfra og ned og så lagt til en “tagg” øverst til venstre.
- *v* er i stor grad avrundet, spesielt høyre side.
- Hovedstaven til *t* går over tverrstreken. Hårstreken til *t* går så høyt at den ved flere anledninger møter tverrstreken.
- Utgangsstreken til bollen til *þ* krysser ofte hovedstaven og fortsetter rett til venstre eller buer seg nedover. Underlengden er som regel buet til venstre, noen ganger så høyt opp at den treffer overlengden, og kun i ett tilfelle buet til høyre.

- Den høyre staven til y er avrundet, så det er ofte en sammenhengende bølget strek, ikke bare den delen som blir trukket under linjen. Underlengden ender opp i en bue mot høyre. På 3a er en y er markert med en tykk strek og fem med en bue som ligner en bakoverlent 'c', på 3b er det kun brukt bue (illustrasjon 6:13).



Illustrasjon 6:13. NRA 15, fragment 3 (utsnitt av ulike markeringer på y).

6.5.3 Majuskler i fragment 3

- Det er brukt en kombinasjon av minuskel- og majuskelform *e* og *E* (illustrasjon 6:14). Trykkstreken er rettere enn på en vanlig minuskel *e* og den er dobbel. Det ser ut som en majuskel *L* med to boller på høyre side. Den første rettete og langs hele lengden til hovedstaven til *L*, den andre rundere og kun halve lengden fra toppen.



Illustrasjon 6:14. NRA 15, fragment 3 (utsnitt av kombinasjon majuskel *E* og minuskel *e*).

- Det er brukt rund *S*. Utgangsstreken buer seg opp og til høyre og går inn i nederste delen av karakteren (illustrasjon 6:15).



Illustrasjon 6:15. NRA 15, fragment 3 (utsnitt av majuskel *S*).

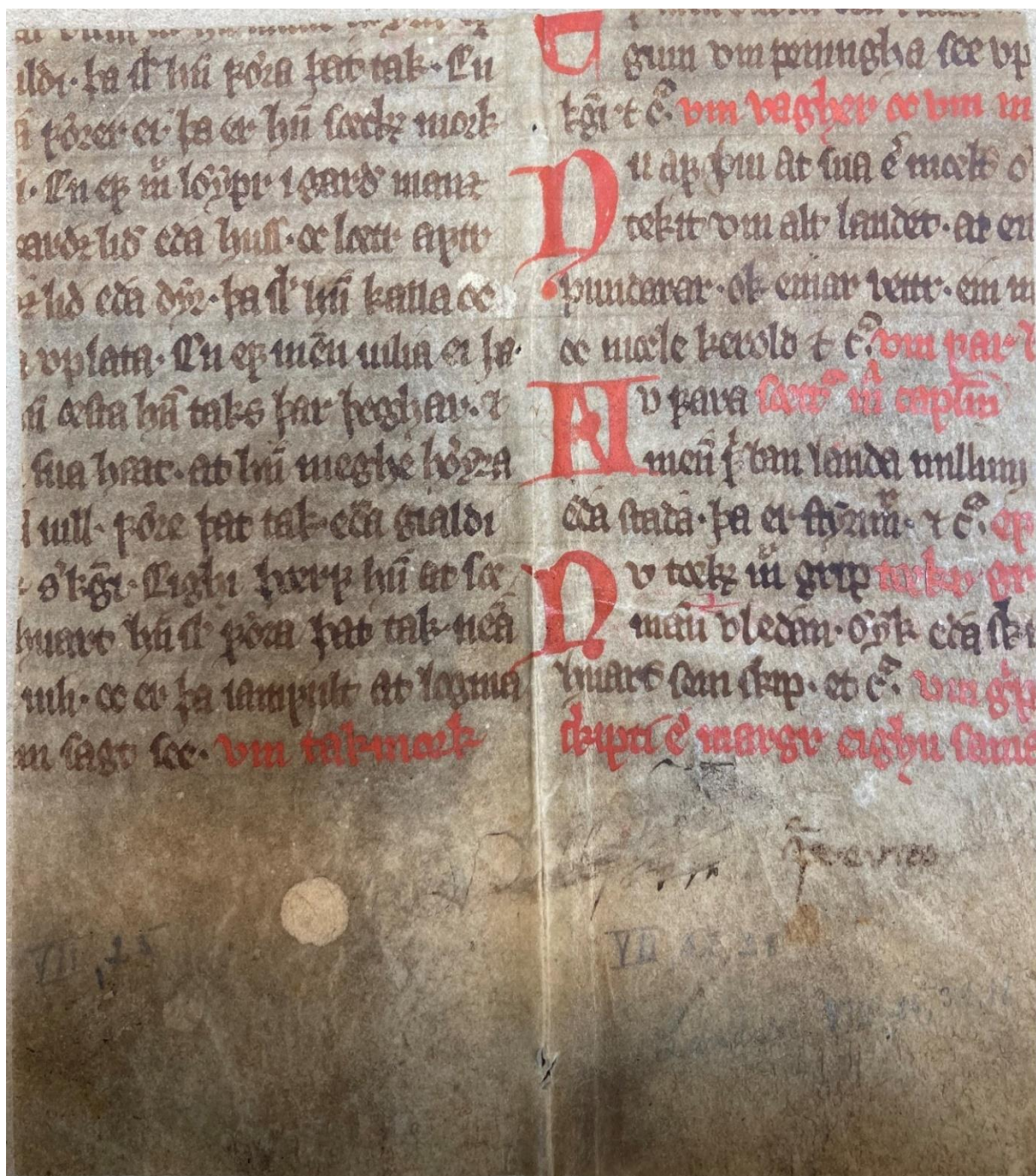
6.5.4 Oppsummering fragment 3

Det er lite variasjon i teksten. Det veksles mellom *oc* og *ok* på 3a, mens på 3b er det kun brukt *oc*. Måten minuskel *g* ligner et skjevt åttetall, med den rette ovalen bollen som har en tagg til høyre og den lukkede underlengden som er oval og på skrå, er det ingen variasjon på. Det er kun en *y* som er markert med en strek, de andre er markert med en bue. Det er brukt kombinasjonen av majuskel *E* og minuskel *e* som alle er svært like. Det er kun en majuskel *S*. Den har utgangsstrek som bues opp og til høyre og går inn i karakteren.

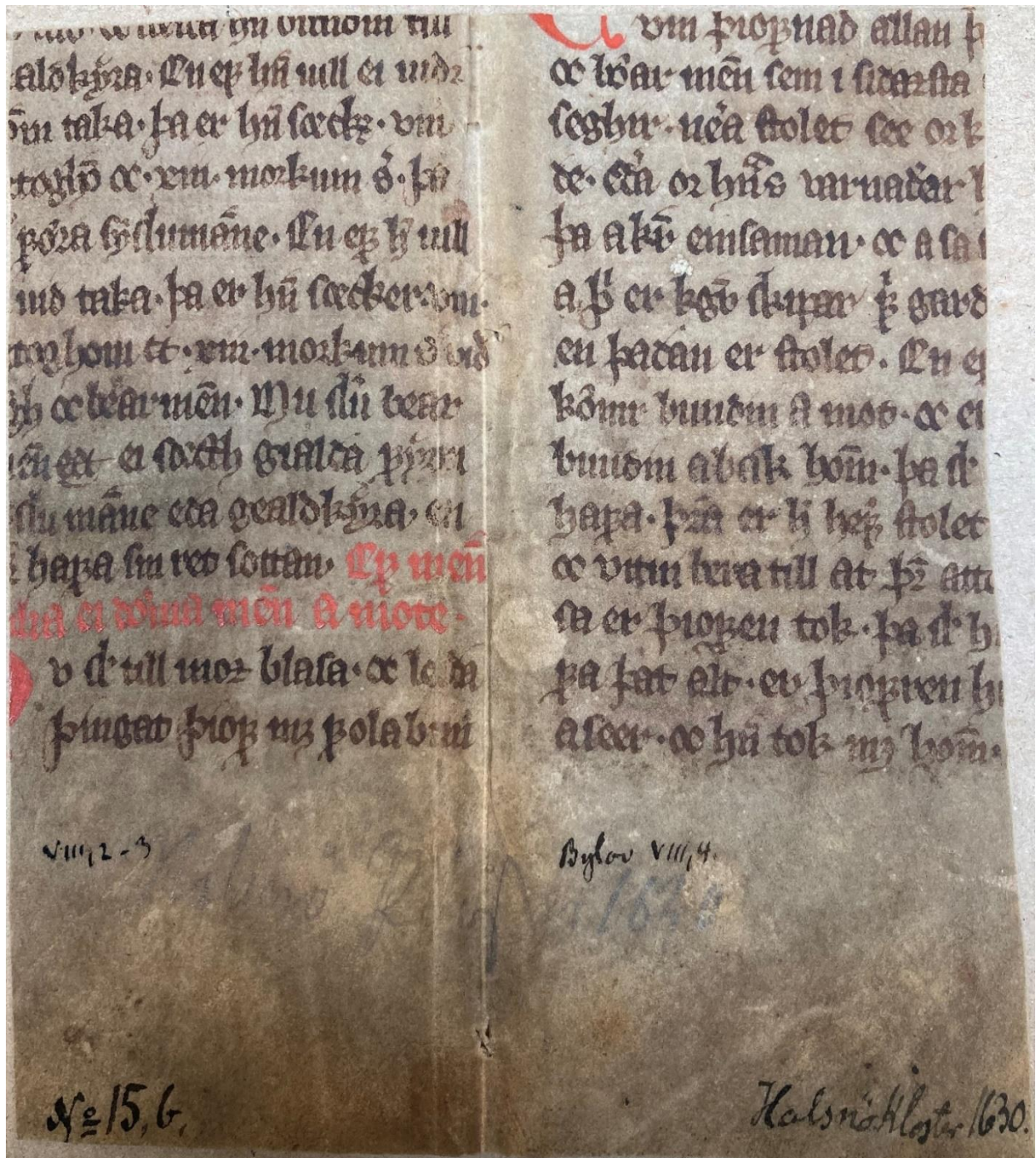
6.6 Fragment 4

Pergamentet er kuttet på sidene og i toppen.

4a (Kjøpebolken kap. 25, 27 og 28, Landsloven kap. VIII 25, VII 39 og VIII 18)



Illustrasjon 6:16. NRA 15, fragment 4a (s. 39).



Illustrasjon 6:17. NRA 15, fragment 4b (s. 40).

6.6.1 Makropaleografisk analyse av fragment 4

- a: toroms.
- d og ð: overlengden heller mot venstre, ned mot bollen.
- f: insulær f hvor begge krokene er lukket.
- g: lukket underlengde.

- *h*: sidestav under linjen og bøyd mot hovedstaven.
- *i*, *m*, *n* og *u*: i tydelig markert, *m*, *n* og *u* er forholdsvis lette å skille fra hverandre. Alle har hårstrek fra utgangsstreken som gir små føtter (“feet”).
- *k*: øverste sidestav er lukket, nederste sidestav åpen.
- *s*: høy *s*, på linjen.
- *t*: i x-høyden.
- Overlengde uten løkker.
- Overlengden deler seg (“forking”) nesten alltid, hvis ikke så har de en svært bred inngangsstrek.
- Bruker både *oc* og *ok* på 4a, kun *oc* på 4b.
- Veksler mellom *u* og *v* på begge, men på 4b blir som oftest *v* brukt i første posisjon mens *u* blir brukt i midtre eller siste.

6.6.2 Mikropaleografisk analyse av fragment 4

- Markeringen som skiller *ð* fra *d* er enten bare en rett utgangsstrek, eller den er bøyd til høyre slik at den minner om en ‘s’, men med en svært bred midtre del og en smal og kort inngang og utgang.
- Den nederste kroken på *f* krysser hovedstaven og fortsetter skrått nedover til venstre. Utgangsstreken på hovedstaven går opp mot høyre.
- Minuskel *g* har lukket underlengde. Bollen er oval og rett, og underlengden er oval og skrå, slik at den ligner et skjevt åttetall. Det er en tagg til høyre på bollen (illustrasjon 6:18).



Illustrasjon 6:18. *NRA 15, fragment 4 (utsnitt av minuskel g).*

- Den nedre sidestaven på *k* er ofte nesten helt horisontal.
- Bølgete avslutning på mange av utgangsstrøkene og underlengdene, spesielt på *h*, *þ* og *y*. Sidestaven til *h* buer seg mot venstre for så å gå nedover.
- “Forking”: skriveren har tatt ett hovedstrøk ovenfra og ned og så lagt til en “tagg” øverst til venstre. Dette er tendensen foruten på en *þ* hvor hovedstaven er buet, overlengden ned mot venstre og underlengden opp mot venstre. “Taggen” ser da ut til å være satt på øverst til høyre.

- *v* er i stor grad avrundet, spesielt høyre side.
- Hovedstaven til *t* går over tverrstreken. Hårstreken til *t* går så høyt at den ved flere anledninger møter tverrstreken.
- Utgangsstreken til bollen til *b* krysser ikke hovedstaven på 4a, mens på 4b krysser den ofte hovedstaven og fortsetter rett til venstre eller buer seg nedover. Underlengden er som oftest buet til venstre, noen ganger så høyt at den går opp til utgangsstreken til bollen eller helt opp til overlengden. Ved to tilfeller er den buet til høyre, og det ser ut som det er en hårstrek helt opp til undersiden av bollen, men det er vanskelig å se grunnet slitasje.
- Den høyre staven til *y* er avrundet, så det er ofte en sammenhengende bølget strek, ikke bare den delen som blir trukket under linjen. Underlengden ender opp i en bue som går nedover eller til høyre. Markering på *y* i 4a er kun med en tykk strek, en rett og fire svakt buet oppover. På 4b er tre *y* markert med en bue som ligner en bakoverlent 'c' og en med en tykk skrå strek (illustrasjon 6:19).



Illustrasjon 6:19. NRA 15, fragment 4 (utsnitt av ulike markering på *y*).

6.6.3 Majuskler i fragment 4

- Det er brukt en kombinasjon av minuskel- og majuskelform *e* og *E* (illustrasjon 6:20). Trykkstreken er rettere enn på en vanlig minuskel *e* og den er dobbel. Det ser ut som en majuskel *L* med to boller på høyre side. Den første rettere og langs hele lengden til hovedstaven til *L*, den andre rundere og kun halve lengden fra toppen.



Illustrasjon 6:20. NRA 15, fragment 4 (utsnitt av kombinasjon majuskel *E* og minuskel *e*).

6.6.4 Oppsummering fragment 4

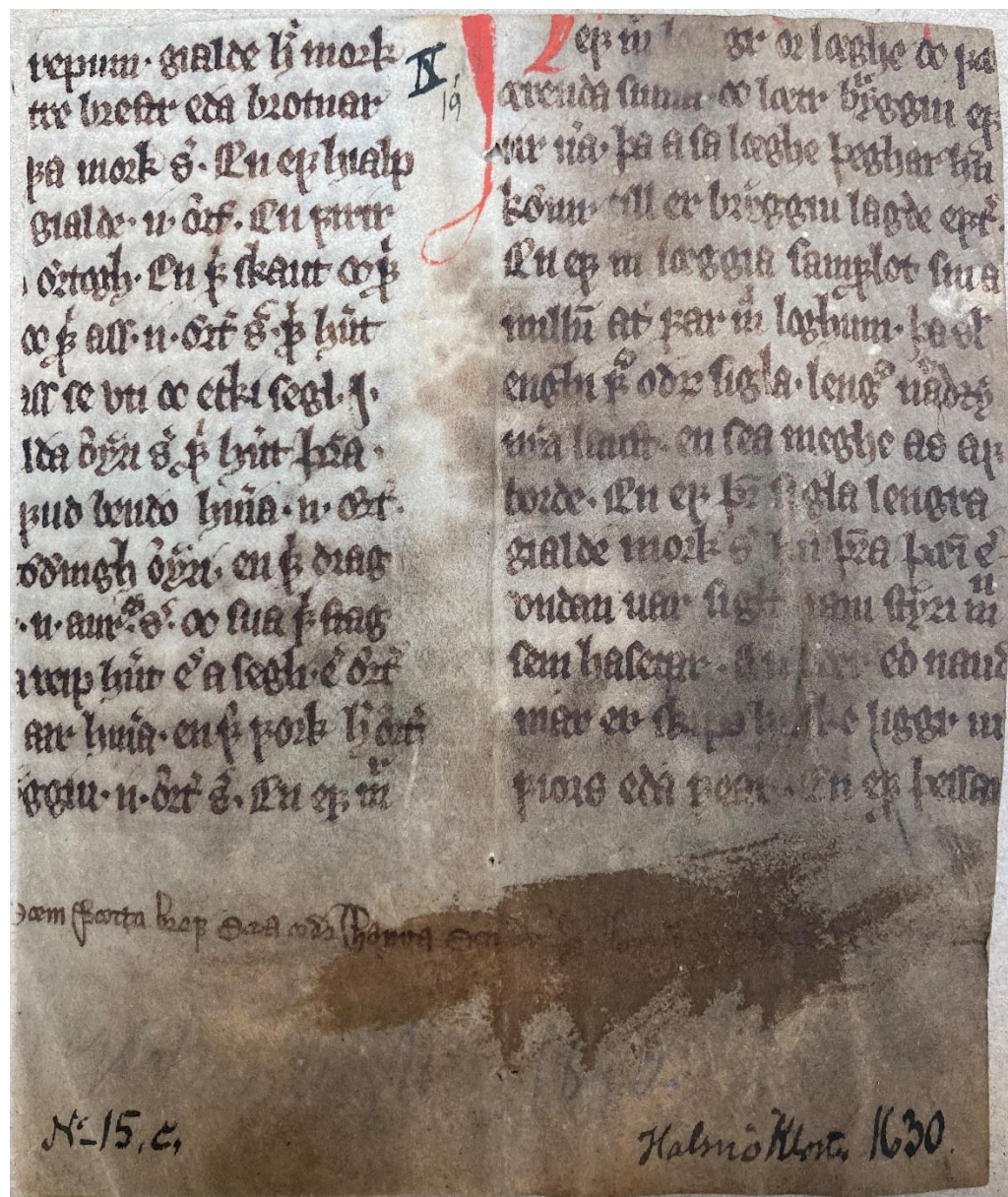
Teksten har lite variasjon. Det veksles mellom *oc* og *ok* på 4a, mens det på 4b kun er brukt *oc*. Minuskel *g* har en tagg til høyre på bollen. Den ligner et skeivt åttetall med den ovale

rette bollen og den ovale lukkede underlengden på skrå. Dette gjelder alle eksemplene i teksten. Minuskel y er markert med en strek på 4a, mens på 4b er det brukt både strek og bue. Markering med strek varierer fra en rett til svakt buet strek skrådd nedover, mens markering med bue er den samme på alle. Det er svært lite variasjon på kombinasjonen majuskel E og minuskel e, de er alle svært like.

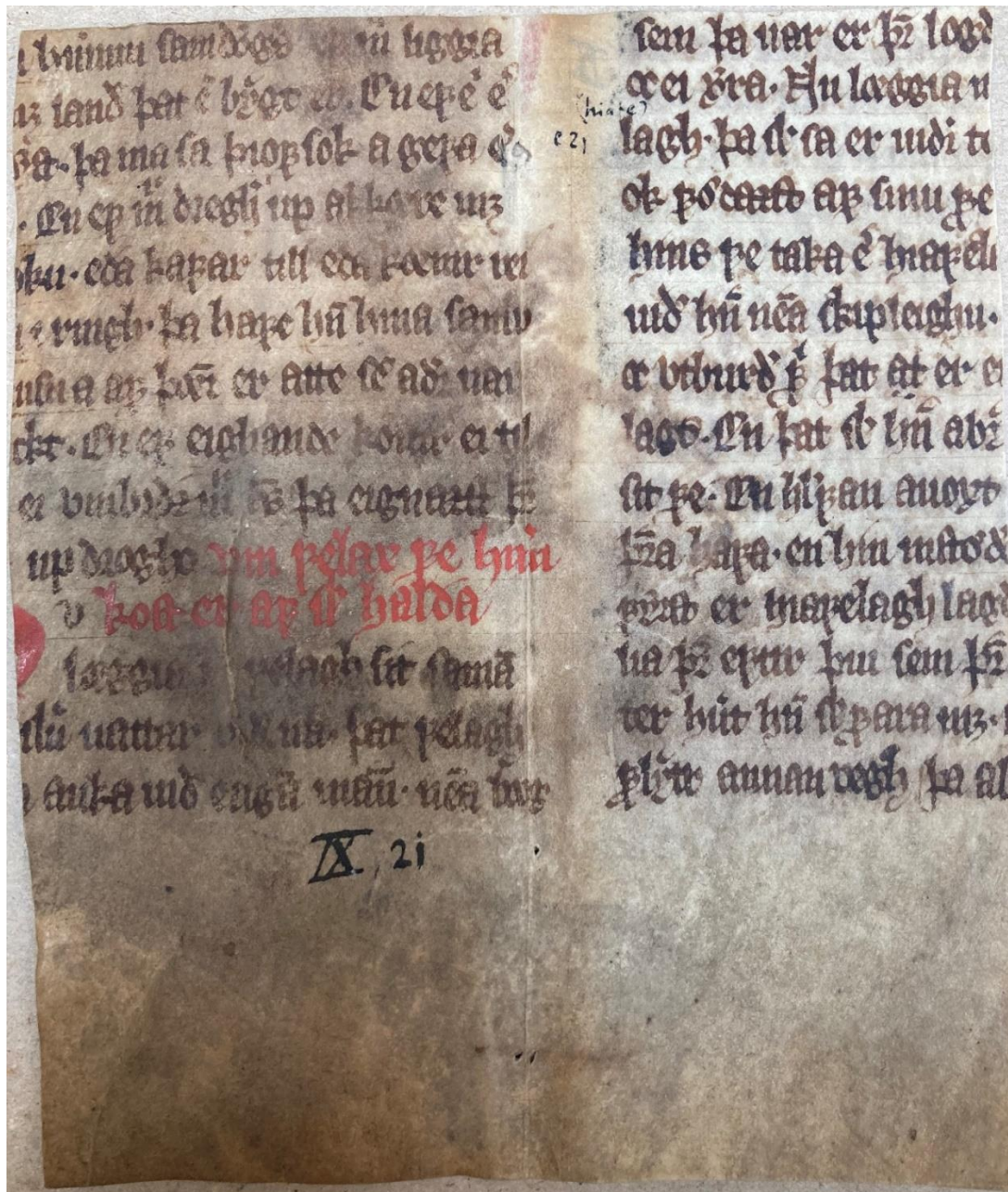
6.7 Fragment 5

Pergamentet er kuttet på sidene og i toppen.

5a (Farmannaloven kap. 18 og 19)



Illustrasjon 6:21. NRA 15, fragment 5a (s. 41).



Illustrasjon 6:22. NRA 15, fragment 5b (s. 42).

6.7.1 Makropaleografisk analyse av fragment 5

- *a*: toroms.
- *d* og *ð*: overlengden heller mot venstre, ned mot bollen.
- *f*: insulær *f* hvor begge krokene er lukket.
- *g*: lukket underlengde.

- *h*: sidestav under linjen og bøyd mot hovedstaven.
- *i, m, n* og *u*: *i* tydelig markert, *m, n* og *u* er forholdsvis lette å skille fra hverandre. Alle har hårstrek fra utgangsstreken som gir små føtter (“feet”).
- *k*: øverste sidestav er lukket, nederste sidestav åpen.
- *s*: høy *s*, på linjen.
- *t*: i x-høyden.
- Overlengde uten løkker.
- Overlengden deler seg (“forking”) nesten alltid, hvis ikke så har de en svært bred inngangsstrek.
- Bruker kun *oc* på 5a, på 5b brukes både *oc* og *ok*.
- Veksler mellom *u* og *v*, men som oftest blir *v* brukt i første posisjon mens *u* blir brukt i midtre eller siste.

6.7.2 Mikropaleografisk analyse av fragment 5

- Markeringen som skiller *ð* fra *d* går enten i en bue ned mot hovedstaven igjen, eller den er bøyd til høyre slik at den minner om en ‘s’, men med en svært bred midtre del og en smal og kort inngang og utgang.
- Den nederste kroken på *f* krysser hovedstaven og fortsetter skrått nedover til venstre eller i en bue mot høyre. Utgangsstreken på hovedstaven går opp mot høyre.
- Minuskel *g* har lukket underlengde. Bollen er oval og rett, og underlengden er oval og skrå, slik at den ligner et skjevt åttetall. Det er en tagg til høyre på bollen (illustrasjon 6:23).



Illustrasjon 6:23. NRA 15, fragment 5 (utsnitt av minuskel *g*).

- Den nedre sidestaven på *k* er ofte nesten helt horisontal.
- Bølgete avslutning på mange av utgangsstrøkene og underlengdene, spesielt på *h, þ* og *y*. Sidestaven til *h* buer seg mot venstre for så å gå nedover.
- “Forking”: skriveren har tatt ett hovedstrøk ovenfra og ned og så lagt til en “tagg” øverst til venstre.
- *v* er i stor grad avrundet, spesielt høyre side.

- Hovedstaven til *t* går over tverrstreken. Hårstreken til *t* går så høyt at den ved flere anledninger møter tverrstreken.
- Utgangsstreken til bollen til *b* krysser ofte hovedstaven og fortsetter rett til venstre eller buer seg nedover. Underlengden bues som regel til venstre, kun ved to tilfeller er den buet til høyre.
- Den høyre staven til *y* er avrundet, så det er ofte en sammenhengende bølget strek, ikke bare den delen som blir trukket under linjen. Underlengden ender opp i en bue som går til høyre. På 5a er fem *y* markert med en bue som ligner en bakoverlent 'c' og en med en rett tykk strek. 5b har fire *y*, tre markert med en bue som ligner en bakoverlent 'c' og en med en strek svakt buet oppover (illustrasjon 6:24).



Illustrasjon 6:24. *NRA 15, fragment 5 (utsnitt av ulike markering på y).*

6.7.3 Majuskler i fragment 5

- Det er brukt en kombinasjon av minuskel- og majuskelform *e* og *E* (illustrasjon 6:25). Trykkstreken er rettere enn på en vanlig minuskel *e* og den er dobbel. Det ser ut som en majuskel *L* med to boller på høyre side. Den første rettene og langs hele lengden til hovedstaven til *L*, den andre rundere og kun halve lengden fra toppen.



Illustrasjon 6:25. *NRA 15, fragment 5 (utsnitt kombinasjon majuskel E og minuskel e).*

- Majuskel *N* ser ut som en majuskel *H* med to horisontale linjer. På toppen av venstre hovedstav er inngangsstreken buet, på toppen av høyre hovedstav er det en tagg til venstre. Utgangsstreken til venstre hovedstav bues til høyre mens utgangsstreken til høyre hovedstav bues til venstre. Utgangsstreken til venstre hovedstav er lengre enn den høyre.

6.7.4 Oppsummering fragment 5

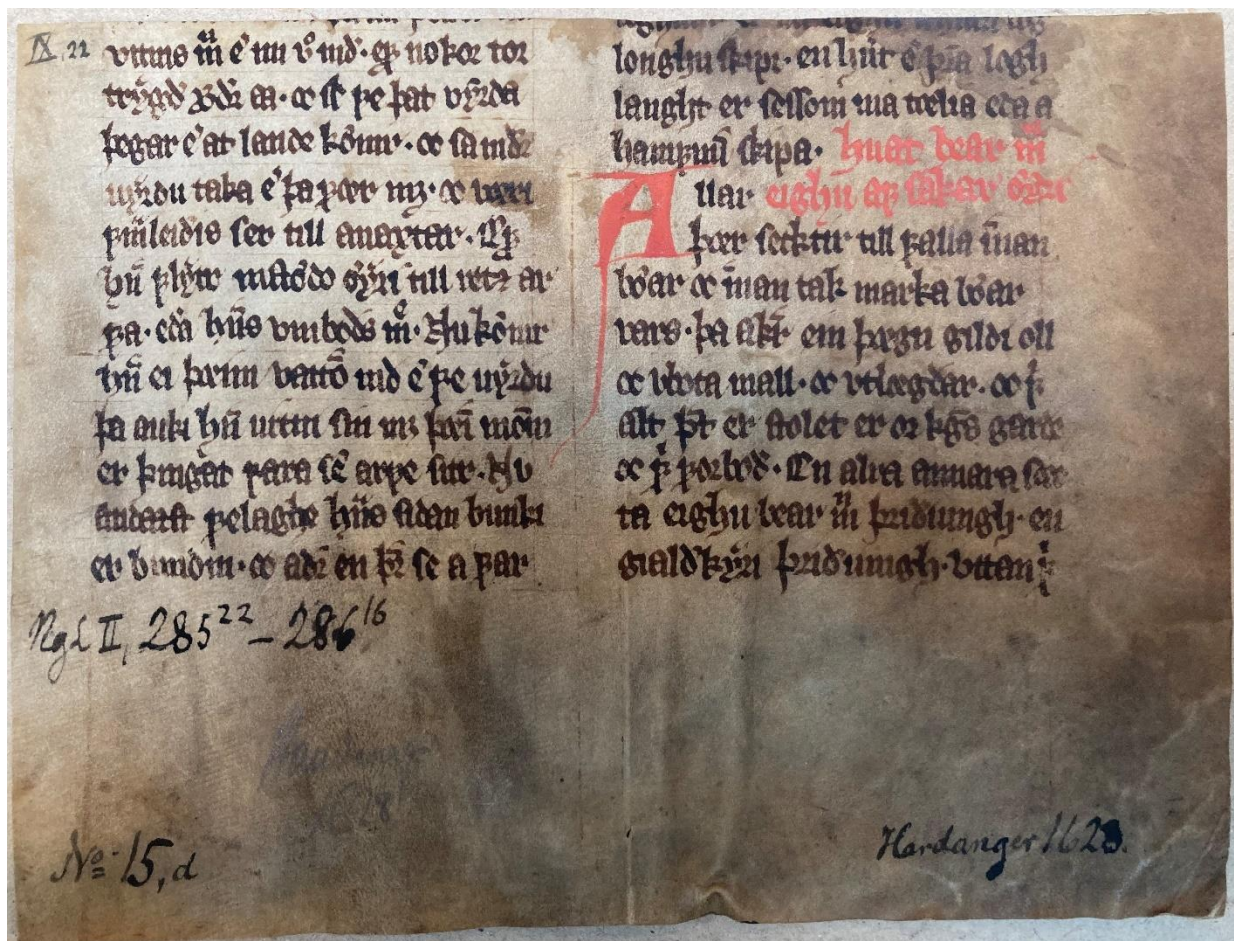
Det ser ut til å være svært lite variasjon i teksten. Dette fragmentet er dårlig bevart, så i tillegg til at pergamentet er kuttet, er det enda mer begrenset med tekst tilgjengelig for analyse da det

er vanskelig å tyde deler av den. På 5a er det kun brukt *oc*, mens på 5b er det både *oc* og *ok*. Utformingen til minuskel *g* er konsekvent gjennom teksten. Bollen har en tagg til høyre, og med den ovale rette bollen og den ovale lukkede underlengden på skrå, ligner de på et skjevt åttetall. På minuskel *y* er det kun en på hver side som er markert med en strek, resten er markert med en bue. De to markeringene med strek er forskjellige, mens markeringene med bue er alle like. Majuskel *E* er kombinasjonen av majuskel *E* og minuskel *e* og de er alle svært like.

6.8 Fragment 6

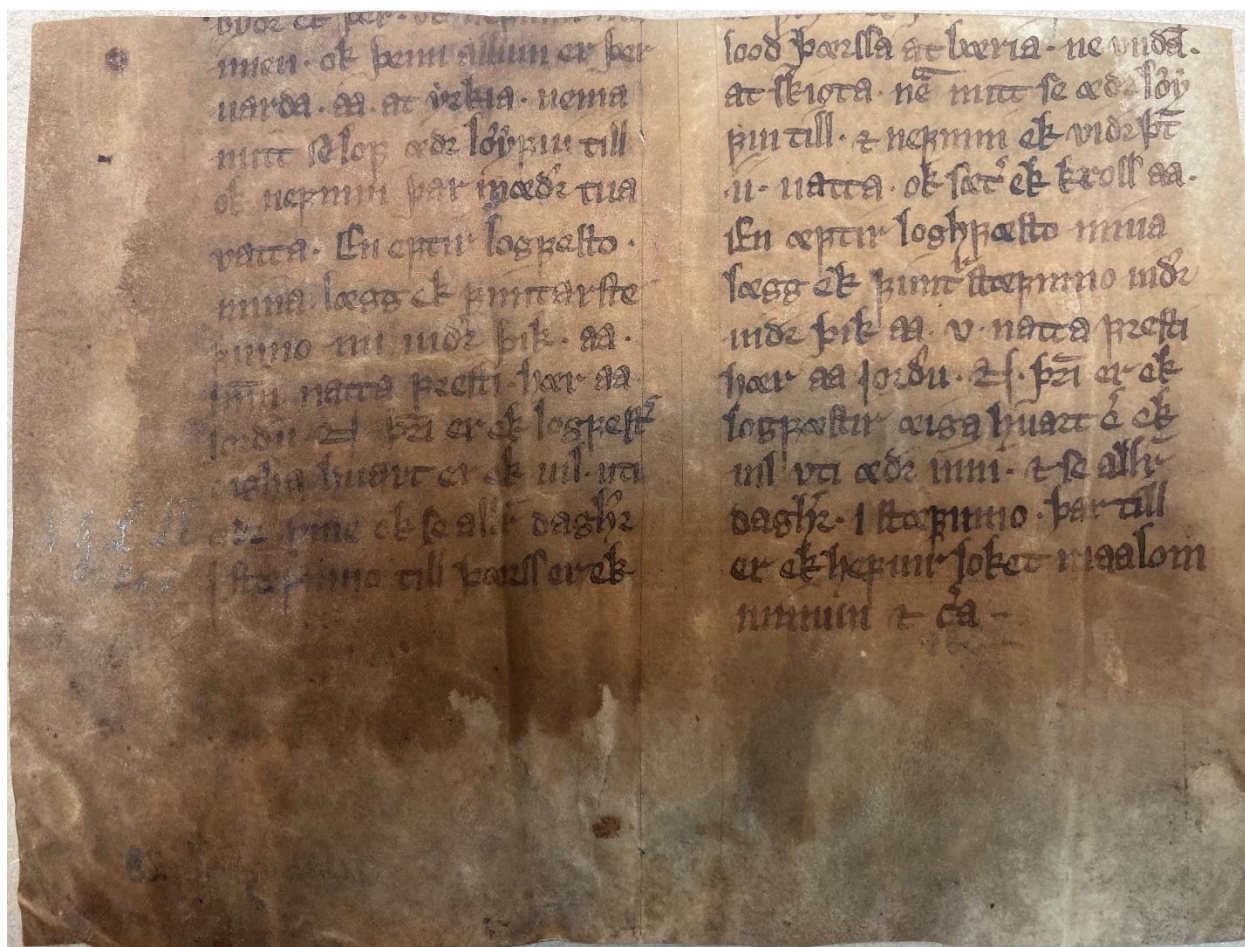
Pergamentet er kuttet i toppen.

6a (Farmannaloven kap. 22 og 23)



Illustrasjon 6:26. NRA 15, fragmenter 6a (s. 43).

6b (Formular for lovfeste)



Illustrasjon 6:27. NRA 15 fragment 6b (s. 44).

6.8.1 Makropaleografisk analyse av fragment 6

- *a*: toroms.
- *d* og *ð*: overlengden heller mot venstre, ned mot bollen.
- *f*: insulær *f* hvor begge krokene er lukket.
- *g*: lukket underlengde.
- *h*: sidestav under linjen og bøyd mot hovedstaven.
- *i*, *m*, *n* og *u*: i tydelig markert, *m*, *n* og *u* er forholdsvis lette å skille fra hverandre. Alle har hårstrek fra utgangsstreken som gir små føtter ("feet").
- *k*: øverste sidestav er lukket, nederste sidestav åpen.
- *s*: høy *s*, på linjen.
- *t*: i x-høyden.
- Overlengde uten løkker.

- Overlengden deler seg (“forking”) nesten alltid, hvis ikke så har de en svært bred inngangsstrek.
- Bruker kun *oc* på 6a, på 6b brukes det *ok* og tironisk note for *ok*.
- Veksler mellom *u* og *v*, på 6b blir som oftest *v* brukt i første posisjon mens *u* blir brukt i midtre eller siste.

6.8.2 Mikropaleografisk analyse av fragment 6a

- Markeringen som skiller *ð* fra *d* er enten bare en rett utgangsstrek, eller den er bøyd til høyre slik at den minner om en ‘s’, men med en svært bred midtre del og en smal og kort inngang og utgang.
- Den nederste kroken på *f* krysser hovedstaven og fortsetter skrått nedover til venstre. Utgangsstreken på hovedstaven går opp mot høyre.
- Minuskel *g* har lukket underlengde. Bollen er oval og rett, og underlengden er oval og skrå, slik at den ligner et skjevt åttetall. Det er en tagg til høyre på bollen (illustrasjon 6:28).



Illustrasjon 6:28. *NRA 15, fragment 6a (utsnitt av minuskel g).*

- Den nedre sidestaven på *k* er ofte nesten helt horisontal.
- *i, m, n* og *u*: skrevet en anelse skeivt. Det er som de heller litt mot høyre, hvilke skaper et annet inntrykk av skriften her enn på fragmentene 1–5.
- Bølgete avslutning på mange av utgangsstrøkene og underlengdene, spesielt på *h, b* og *y*. Sidestaven til *h* buer seg mot venstre for så å gå nedover, noen ganger litt mot høyre også.
- “Forking”: skriveren har tatt ett hovedstrøk ovenfra og ned og så lagt til en “tagg” øverst til venstre.
- *v* er i stor grad avrundet, spesielt høyre side.
- Hovedstaven til *t* går over tverrstreken. Hårstreken til *t* går så høyt at den ved flere anledninger møter tverrstreken.
- Utgangsstreken til bollen til *b* krysser ofte hovedstaven og fortsetter rett til venstre. Underlengden bues til venstre og i ett tilfelle går så høyt at den treffer overlengden.

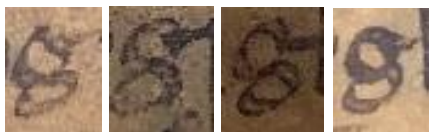
- Den høyre staven til *y* er avrundet, så det er ofte en sammenhengende bølget strek, ikke bare den delen som blir trukket under linjen. Underlengden ender opp i en bue som går til høyre. Seks er markert med en bue som ligner en bakoverlent ‘c’ og en med en tykk strek svakt buet oppover (illustrasjon 6:29).



Illustrasjon 6:29. *NRA 15, fragment 6a (utsnitt av ulik markering på y).*

6.8.3 Mikropaleografisk analyse av fragment 6b

- Markeringen som skiller *ð* fra *d* er enten en rett utgangsstrek, eller den er buet og går ned til hovedstaven igjen.
- Den nederste kroken på *f* krysser ikke hovedstaven.
- Minuskel *g* har lukket underlengde. Bollen er rund og har en tagg til høyre. Underlengden er oval, slik at den ligner et åttetall med en noe sammenpresset underdel (illustrasjon 6:30).



Illustrasjon 6:30. *NRA 15, fragment 6b (utsnitt av minuskel g).*

- Den nedre sidestaven på *k* er ofte nesten helt horisontal og hovedstaven har en langt større fot enn på de andre fragmentene.
- Bølgete avslutning på mange av utgangsstrøkene og underlengdene, spesielt på *h*, *y* og *þ*. Sidestaven til *h* buer seg mot venstre for så å gå nedover og underlengden til *þ* buer seg mot venstre.
- “Forking”: skriveren har tatt ett hovedstrøk ovenfra og ned og så lagt til en tagg øverst til venstre. Dette gjelder ikke alle overlengdene til *þ*. De første fem er kun buet mot høyre og mangler taggen som skulle gått ut mot venstre.
- *v* er i stor grad avrundet, spesielt høyre side, men ikke i like stor grad som på de andre fragmentene.
- Hovedstaven til *t* går ikke gjennom tverrstreken.
- Kroken på *r* er lengre enn på de andre fragmentene.

- Den høyre staven til y er avrundet, men underlengden bues ikke. Den fortsetter på skrå ned til venstre. To er markert med en kort nedovergående strek skrådd mot høyre, den siste med en prikk (illustrasjon 6:31).



Illustrasjon 6:31. *NRA 15, fragment 6b (utsnitt av ulik markering på y).*

6.8.4 Majuskler i fragment 6

- Det er brukt en kombinasjon av minuskel- og majuskelform *e* og *E* (illustrasjon 6:32). Trykkstreken er rettere enn på en vanlig minuskel *e* og den er dobbel. Det ser ut som en majuskel *L* med to boller på høyre side. Den første rettere og langs hele lengden til hovedstaven til *L*, den andre rundere og kun halve lengden fra toppen. De to på 6a ligner på den majuskel *E* som er brukt i de andre fragmentene, men de to på 6b har en strek fra midt på karakteren, der hvor den andre bollen går inn mot hovedstaven, og til neste karakter.



Illustrasjon 6:32. Fra venstre: *NRA 15, fragment 6a, 6a, 6b, 6b (utsnitt av kombinasjon majuskel E og minuskel e).*

- Majuskel *N* ser ut som en majuskel *H*, men med to horisontale linjer. På toppen av venstre hovedstav er inngangsstreken buet, på toppen av høyre hovedstav er det en tagg til venstre. Utgangsstreken til venstre hovedstaven bues til høyre, mens utgangsstreken til høyre hovedstav bues til venstre. Utgangsstreken til høyre hovedstav er lengre enn utgangsstreken til venstre hovedstav.

6.8.5 Oppsummering fragment 6

Det er variasjon mellom skriften på 6a og 6b, men på hver enkelt side er det lite som skiller. Som nevnt tidligere er teksten på 6b ifølge Gustav Storm av en senere hånd enn 6a og de andre fragmentene.³⁷ På 6a er det kun brukt *oc*, mens på 6b er det brukt *ok* og tironisk note for *ok*. Minuskel *g* har lukket underlengde og på bollen er det en tagg til høyre. På 6a er

³⁷ Storm, *Norges gamle Love indtil 1387*, 767.

bollen oval og vertikal, underlengden er oval og på skrå. På 6b er bollen rund og underlengden er oval. Dette gjør at de begge ligner et åttetall, men på forskjellig måte. Minuskel *y* på 6a er markert med en bue på alle foruten en som har strek. På 6b er markeringen på *y* en kort strek skrådd nedover eller en prikk. Majuskel *E* er en kombinasjon av majuskel *E* og minuskel *e*. De to på 6b ligner de på 6a, foruten at de har en strek fra midten av karakteren og til neste karakter.

7 Sammenfatning og diskusjon av skriverhender på AM 65 4to og NRA Norrøne fragmenter 15

Målet med en grundig paleografisk analyse av AM 65 og NRA 15 var for å undersøke om det er samme hånd i håndskriftet og fragmentene. Metoden som ble anvendt la vekt på makropaleografi og mikropaleografi, da jeg anser disse for å gi det mest solide grunnlaget for en diskusjon. Ved å beskrive karakterene makropaleografisk var det mulig å klassifisere skriften, og den beskrivelsen sammen med den mikropaleografiske analysen gjorde det også mulig å sammenligne likheter og ulikheter på hele karakteren, eller kun enkelte deler av den.

Som nevnt tidligere er 6b ifølge Gustav Storm skrevet av en senere hånd³⁸, og jeg har med denne analysen hverken forsøkt eller kommet fram til noe annet. Førsteintrykket er svært annerledes enn på fragmentene 1a–6a og analysen underbygger dette da den viste at det er små forskjeller på de fleste karakterene på 6b i forhold til de andre. Når jeg da heretter sammenligner AM 65 og NRA 15 og nevner disse to i fellesskap, betyr det AM 65 og 1a–6a av NRA 15.

Analysen har vist at skriften i tekstene analysert fra AM 65 og NRA 15 er konsekvent og stabil gjennom alle eksemplene. Helhetsinntrykket er at det er svært likt hele veien, en konsekvent hånd som varierer lite. Fragmentene som utgjør NRA 15 er i forskjellig størrelse og har ikke blitt bevart i like god grad, hvilket fører til at mengden skrift på hvert fragment varierer. Dette gjelder spesielt fragment 1 og 2 som er av betydelig mindre størrelse enn de andre og gir et annet sammenligningsgrunnlag. Fragment 1 og 2 var heller ikke tilgjengelig da Storm skrev beskrivelsen i *Norges gamle Love indtil 1387, fjerde bind*, så de er ikke med i hans katalogisering.

I AM 65 er som oftest *oc* som har blitt brukt, og der det er brukt *ok* er det kun et eller få eksempler per kapittel og versjonen *oc* blir brukt i resten av kapittelet. Det er minimalt med forskjeller mellom Landsloven og retterbøtene. Den største forskjellen er mellom disse og erkebiskop Jons kristenrett. Bladene fra erkebiskop Jons kristenrett er den eneste teksten uten bruk av *ok*, kun *oc*. I legg 1, 3 og 5 i Landsloven og retterbøtene er det ved bruk av majuskel *O* som regel brukt *Ok*. Selv om det er færre av *Oc* er det vanskelig å si om dette er tilfeldig eller ikke, da det er så få eksempler.

³⁸ Storm, *Norges gamle Love indtil 1387*, 767.

I NRA 15 er det på fragment 1 og 2 er det kun brukt *ok*, men selv om dette er svært små fragmenter så inneholder de hele til sammen 14 *ok* fordelt slik: 1a: 6, 1b: 4, 1a: 3, 2b: 1. På 3a veksler skriveren mellom *ok* og *oc* i hvert kapittel der det er flere enn en (kap. 17, 23 og 24), der det kun er en er det *ok* som er brukt (kap. 18), men på 3b brukes det kun *oc*. På fragment 4a veksles det mellom *ok* og *oc* i kapittel 28 til Kjøpbolken, men på resten av fragmentet, inkludert side 4b, er det kun brukt *oc*. På 5a er det kun brukt *oc*, på 5b veksles det mellom *ok* og *oc* i kapittel 21 (ingen eksempler i kapittel 20). Tironisk note for *ok* blir kun brukt på 6b.

Varianten *oc* er den som oftest brukes i både AM 65 og NRA 15. Det er langt færre av *ok* og mengden av denne varianten varierer også i stor grad. Dette kan skyldes forelegget, men også hvordan skriveren kopierer forelegget. Andrea van Arkel legger frem to muligheter: om skriveren i starten følger forelegget og etter hvert begynner å bruke egne preferanser ved mulige varianter, eller om skriveren bruker sitt eget repertoar og etter hvert begynner å kopiere varianten i forelegget.³⁹ Variasjonen mellom *oc* og *ok* kan også skyldes ulike forelegg. Det ene med mer bruk av *ok*, et annet med mer bruk av *oc*, dette kombinert med skriverens egen preferanse. Denne vekslingen viser følge Gustaf Lindblad at selv om det er flere varianter, vil skriverens naturlige valg påvirke hva som kopieres fra foreleggene.⁴⁰

Den eneste vekslingen det virker å være et system på er at det ved majuskel *O* oftere er valgt *Ok* enn *Oc*, hvis man sammenligner med forholdet mellom variantene med minuskel *o*. Om det har vært ulike forelegg som er årsaken til variasjonen, eller om det er hva som faller naturlig for skriveren som har kommet til syne, eller kanskje mest sannsynlig: en kombinasjon av begge, er skriftbildet stabilt allikevel.

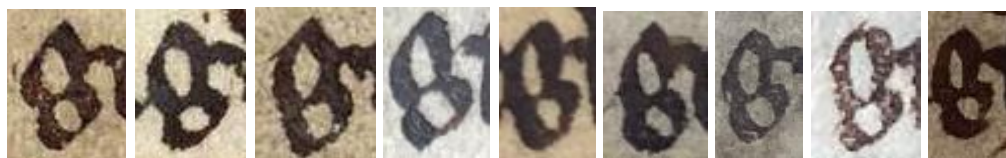
Som oftest er markeringen som skiller *ð* fra *d* i en bue slik at den ofte kommer ned på hovedstaven igjen. Dette blir også brukt i erkebiskop Jons kristenrett, men her er den andre varianten med kun en rett utgangstrekk oftere i bruk. Dette kan være påvirket av ulike forelegg, avstand i tid mellom en skrift til en annen eller tempoet skriften ble utført i. En annen variant som ofte er brukt er den med en utgangstrekk som er bøyd til høyre slik at den minner om en 's', men med en svært bred midtre del og en smal og kort inngang og utgang. Denne går igjen både i AM 65 og NRA 15. Selv om det er en endring i vekslingen, det vil si ikke samme varianten som alltid er oftest brukt, er det ikke er brudd i vekslingen. Som Gustaf

³⁹ Arkel, "Scribes and Statistics", 35.

⁴⁰ Lindblad, *Studier i Codex Regius av äldre Eddan*, IX.

Lindblad påpeker er det rimelig å anta at alle tre variantene er i skriverens repertoar hvis det veksles jevnt, og ikke fra forelegget slik det ofte er ved et brudd i vekslingen.⁴¹

Måten *g* blir skrevet på, med kombinasjonen av den vertikale og skjeve horisontale bollen og en tagg til høyre, holder seg gjennom alle utvalgene fra AM 65. Det samme gjelder NRA 15, foruten på fragment 6b hvor det allerede ved førsteinntrykket er annerledes. Skriften i alle fragmentene er skrevet i en rektangulær form som er typisk gotisk, foruten 6b. Her er det en mer avrundet form, spesielt tydelig på *o* og *g*. Fragmentene 1a–6a har *o* som er oval og på *g* er bollen oval mens underlengden som er lukket ofte er oval og på skrå. På 6b er både *o* og bollen til *g* runde. Selv om underlengden er lukket og oval er den ikke like på skrå som i fragmentene 1a–6a. Resultatet av analysen av minuskel *g* i AM 65 og NRA 15 fragment 1a–6a er med i denne diskusjonen da dette er en karakter som varierer mye i håndskrifter. Den kan derfor ifølge Odd Einar Haugen i *Handbok i norrøn filologi* brukes i en undersøkelse om skriverhender.⁴² Minuskel *g* er utført på samme måte i AM 65 og NRA 15 (illustrasjon 7:1).



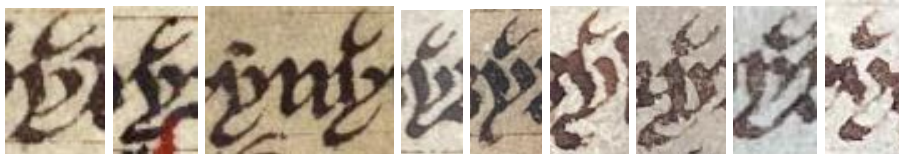
Illustrasjon 7:1. Fra venstre: AM65 4to, bl. 2v, 61r, 80r, NRA 15 fragment 1, 2, 3, 4, 5, 6a (utsnitt av minuskel *g*).

I AM 65 blir markeringen over *y* med en bue oftest brukt i Landsloven. Det er en klar overvekt av markering med bue i forhold til strek i legg 1, mens i legg 3 er det enten likere antall eller så veksles det om det er markering med strek eller bue det er flest av i kapitlene. Det er i legg 5 det er likest antall markeringer med strek og bue. I retterbøtene er det langt flere markeringer med strek enn bue og i kristenretten er det kun en *y* som er markert med en bue. Selv om bruken av markering med bue avtar, er det tydelig at det å variere mellom en strek og en bue som markering på *y* er gjennomgående i skriften. Markeringen på *y* varierer på fragment 1a til 6a mellom en bue og en tykk strek. Det klare avviket her er 6b hvor *y* er markert med enten en prikk eller en nedovergående strek på skrå mot høyre. Markeringen over *y* som er en bue er svært lik i alle eksemplene, både i AM 65 og NRA 15. Selv om bruken varierer så ser buen alltid lik ut når den brukes (illustrasjon 7:2), hvilke er påfallende siden markering med strek som oftest varierer i stor grad. De går fra en helt horisontal rett

⁴¹ Lindblad, *Studier i Codex Regius av äldre Eddan*, IX.

⁴² Haugen, "Paleografi", 203.

strek til å være i varierende grad svakt buet oppover og gjerne skrådd nedover til høyre. Ved ord med to y er den hyppigste rekkefølgen strek så bue, men det veksles mellom alle mulige kombinasjoner uten noe tilsynelatende system. Det kan da være mulig at markering av y med bue faller så naturlig for hovedhånden i AM 65, og selv om det ikke er ord med to y i NRA 15, veksles det jevnt med bruken av strek og bue. Ved et tydelig brudd i vekslingen er det ofte grunnet forelegget, men det er med jevn veksling Andrea van Arkel argumenterer for at det mest sannsynlig er et naturlig valg for skriveren.⁴³



Illustrasjon 7:2. Fra venstre: AM 65 4to, bl. 36v, 60v, 80r, NRA 15 fragment 1, 2, 3, 4, 5, 6a (utsnitt av markering over y med bue).

Måten majuskel *E* er laget av en kombinasjon av minuskel *e* og majuskel *E* varierer lite i skriften som er analysert (illustrasjon 7:3). Enkelte kan være rundere i formen, mer lik minuskel *e*, men de er fortsatt svært like uansett hvilken skrift som ble undersøkt. Den største forskjellen er at den andre bollen er oval og vertikal i NRA 15, altså hårstreken går ned til venstre mot den nederste vertikale linjen av karakteren, mens i AM 65 er den oval og horisontal. Da hårstreken går inn mot karakteren og er mer horisontal og treffer midt på karakteren, ligner den mer på en minuskel *e* enn eksemplene fra NRA 15. Til tross for denne forskjellen er karakterene jevnt over utført svært likt. I motsetning til graden av variasjon mellom *oc* og *ok*, de ulike variantene av rund *S* som majuskel og markering på *y* med strek eller bue, er kombinasjonen av minuskel *e* og majuskel *E* konstant. Denne konsekvente bruken av kun en variant av majuskel *E* er ikke noe jeg har sett tidligere, og virker som et unikt trekk ved denne hånden.



Illustrasjon 7:3. Fra venstre: AM 65 4to, bl. 1v, 61r, 80r, NRA 15 fragment 1, 2, 3, 4, 5, 6a (utsnitt av kombinasjonen majuskel *E* og minuskel *e*).

I AM 65 varieres det for majuskel *N* mellom stor minuskel *n* og majuskel som ser ut som en *H* med doble horisontale linjer. Det virker ikke å være et system på vekslingen og ved varianten som ligner på en majuskel *H* er det ulik utforming på utgangsstreken til høyre stav.

⁴³ Arkel, "Scribes and Statistics", 35.

Utgangsstreken til den venstre hovedstaven bues alltid til høyre, men utgangsstreken til den høyre hovedstaven bues enten til venstre, og er lengre enn venstre hovedstav, eller den bues til høyre og er like lang. Det som er likt for alle majuskler *N* som ligner på en majuskel *H* er at på toppen av venstre hovedstav er inngangsstreken buet, mens på toppen av høyre hovedstav er det en tagg til venstre. I NRA 15 er det kun fragment 5 og 6 som har majuskel *N*, så det er et svært begrenset sammenligningsgrunnlag. De er begge formet som en majuskel *H*, med doble horisontale linjer. Utgangsstreken til venstre hovedstav bues til høyre og utgangsstreken til høyre hovedstav bues til venstre. Jeg har de allikevel med i sammenfatningen grunnet detaljene på toppen av stavene. I NRA 15 ser de helt like ut som i AM 65, med buet inngangsstrek på venstre hovedstav og en tagg til venstre på toppen av høyre hovedstav. Det vil ikke bli brukt i argumentasjonen for at det er samme hånd i AM 65 og NRA 15, men jeg synes det allikevel er verdt å nevne.

Variasjonene på rund *S* som majuskel er de samme i alle eksemplene fra AM 65. Det virker ikke å være et system på hvordan de ulike variantene er brukt, men det er kun i legg 3 av Landsloven varianten som ligner “§” er brukt, men i retterbøtene og kristenretten er den brukt flere ganger. Varianten som oftest blir brukt er den med en utgangsstrek som bues opp og til høyre og går inn i nederste del av karakteren, eller muligens til venstre og opp, men uansett utførelse er likt resultat. Det er svært få eksempler av majuskel *S* i NRA 15, de er enten vanlig rund *S* eller med en utgangsstrek som danner en ekstra bue som går inn i nederste delen av karakteren. Variasjonen på majuskel *S* i AM 65 kan skyldes enten forlegget eller skriverens preferanse. Mest sannsynlig er det en kombinasjon, men mulig i en varierende grad da majuskel *S* som ligner paragraftegnet ikke er brukt i legg 1 og 5 av Landsloven. Majuskel *S* i fragment 3 med en ekstra bue som går inn i nederste delen av karakteren er svært lik den samme varianten i AM 65 (illustrasjon 7:4). Da det kun er et eksempel på denne i NRA 15 er det et svakt sammenligningsgrunnlag, men da utformingen er så lik ønsket jeg å vise til det.



Illustrasjon 7:4. Fra venstre: AM 65 5to, bl. 36r, 60v, 64r, 81v, NRA 15 fragment 3 (utsnitt av majuskel *S*).

Markeringen over *y* med bue er brukt i hele utvalget fra AM 65, og sett bort ifra 6b, i alle fragmentene i NRA 15. Det er verdt å merke seg her hvor mye den rette streken varierer

(illustrasjon 5:8 og 5:14) og hvor lite buen varierer (illustrasjon 7:2). Minuskel *g* med den vertikale ovale bollen med tagg til høyre og den skrå ovale lukkede underlengden er gjennomgående i både AM 65 og NRA 15 (illustrasjon 7:1), foruten 6b. Det samme gjelder for kombinasjonen av majuskel *E* og minuskel *e*. Selv om utformingen av den andre bollen varierer noe, så er det kun den samme majuskelen som er benyttet (illustrasjon 7:3). Jeg har lagt til grunnlag Andrea van Arkel sitt argument om at kriterier som er basert på mikropaleografi og den rene utførelsen av skriften kan være det som gir det beste grunnlaget for en diskusjon om skriverhender.⁴⁴ På bakgrunn av resultatet av analysen på disse tre karakterene, det vil si markering på *y*, den konsekvente bruken av samme minuskel *g* og majuskel *E*, så konkluderer jeg med at hovedhånden i AM 65 og hånden i NRA 15 sannsynligvis er den samme.

⁴⁴ Arkel, "Scribes and Statistics", 41–42.

8 Konklusjon

Målet var å undersøke om det er samme hånd i AM 65 og NRA 15. Førsteintrykket om likheten mellom skriften i dette håndskriftet og fragmentene var utgangspunktet for denne avhandlingen. Mengden material har vært en utfordring. AM 65 er et stort håndskrift med få lakuner, og er foruten enkelte blader, svært godt bevart. NRA 15 består av 6 fragmenter i varierende størrelse og ikke minst flere av dem har deler som er i dårlig stand. Selv om det var få eksempler av enkelt karakterer, var det allikevel noen som går ofte nok igjen til at det ble et solid nok grunnlag til å gjennomføre en analyse og diskusjon. En annen utfordring er hvor mye variasjon en hånd kan ha og hvor like to skriverhender kan være. Kriteriene jeg har valgt å bruke er makropaleografiske og mikropaleografiske. Den makropaleografiske analysen har vært i hovedsak for å kunne klassifisere, men den har også blitt brukt sammen med mikropaleografi for å gå gjennom ulike karakterer så jeg kunne undersøke likheter og ulikheter.

Det mest unike som har kommet fram i denne undersøkelsen er buen som er brukt som markering på *y*. Ikke bare veksles det jevnt mellom de to variantene, slik det kommer frem av tabell 5:1, 5:2 og 5:3 varieres det i tillegg med rekkefølgen og kombinasjonen av strek og bue på ord med to *y*. Illustrasjon 7:2 viser at det er ingen variasjon på selve buen, og at den er til stede i alle utvalgene fra AM 65 og alle fragmentene til NRA 15. Det er flere måter *y* kan bli markert på i håndskrifter, og det er vanlig med variasjon, men denne buen er for meg ny. Så ikke bare er buen lik i alle eksemplene, den er meg bekjent ikke en vanlig måte å markere *y* på.

Bruken av kombinasjonen majuskel *E* og minuskel *e* er et annet resultat som også står tydelig frem. Selv om utførelsen varierer noe, så er selve karakteren den samme i hele skriftbildet, se illustrasjon 7:3. Det er vanlig i håndskrifter å veksle mellom ulike majuskler, slik som majuskel *S* og majuskel *N* som er med i analysen i denne avhandlingen, men det er da altså kun brukt en versjon av majuskel *E* i alle tekstene. Slik det kommer frem av illustrasjon 7:1 er minuskel *g* utført på samme vis i alle eksemplene. Den ovale vertikale bollen med en tagg og den lukkede underlengden som er oval og på skrå er den eneste som er representert i teksten. Selv med den ulike mengden material er det noen av karakterene som er ofte nok benyttet til at det danner et godt nok grunnlag til å argumentere for at dette er samme hånd. Hånden i NRA 15 og hovedhånden i AM 65 har noen klare likhetsstrekk som virker å være unike, som markering med bue over *y* og den konsekvente bruken av kombinasjonen majuskel *E* og minuskel *e*.

Det er variasjon i alle legg fra AM 65 på majuskel *S*, men det er en jevn variasjon så mest sannsynlig har skriveren hatt et stort repertoar og vekslet jevnt. De to variantene av majuskel *N* som ligner en *H* er brukt i ulik grad i AM 65, og det er kun to eksempler på denne karakteren i NRA 15, begge to like. Selv med den vekslende bruken av de forskjellige variantene er det gjennomgående hvordan øverste delen av hovedstavene ser ut, en med buet inngangsstrek og en med tagg til venstre. Da det er så liten variasjon i skriften i AM 65 og NRA 15 er det mest sannsynlig en profesjonell og erfaren skriver som har stått for avskriftene. Basert på resultatet av analysen og diskusjonen konkluderer jeg med at hovedhånden i AM 65 og hånden i NRA 15 mest sannsynlig er samme hånd.

Referanser

Primærkilder:

Digitalarkivet, “NRA Norrøne fragmenter 15” (s .33–44). 31.05.2021.

<https://media.digitalarkivet.no/view/58516/33>

Handrit, “AM 65 4to”. 31.05.2021. <https://handrit.is/en/manuscript/view/da/AM04-0065>

Litteratur:

Arkel, Andrea van. “Scribes and Statistics. An evaluation of the statistical methods used to determine the number of scribes of the Stockholm Homily Book”, i *Scripta Islandica* no. 30, 1979, s. 25–45.

Christoffersen, Marit. “Forholdet mellom hand a og hand b i Nks 1640, 4^o”, i *Maal og Minne* 1978, s. 1–17.

Derolez, Albert. *The Palaeography of Gothic Manuscript Books. From the Twelfth to the Early Sixteenth Century*. Cambridge, Cambridge University Press: 2005.

Grøtvedt, Per Nyquist. *Lydverket i lovhåndskrifter fra Borgartingslag 1300–1350 med et tillegg om sørøstnorske diplomer*. Oslo, Det Norske Vitenskaps-Akademi: 1939.

Gunneng, Hedda. “Ductus och skrivvarhänder” i *Föreläsningar i medeltidsfilologi*, Jonas Carlquist (utg.), Stockholm: 1992.

Haugen, Odd Einar. “Paleografi” i *Handbok i norrøn filologi*, redigert av Odd Einar Haugen. Bergen, Fagbokforlaget: 2004.

Horn, Anna Catharina. *Lov og tekst i middelalderen. Produksjon og resepsjon av Magnus Lagabøtes landslov*. Göteborgs universitet, institutionen för svenska språket: 2016.

Jørgensen, Jon Gunnar. “Håndskrift- og arkivkunnskap” i *Handbok i norrøn filologi*, redigert av Odd Einar Haugen. Bergen, Fagbokforlaget: 2004.

Lindblad, Gustaf. *Studier i Codex Regius av äldre Eddan I-III*, i *Lundastudier i nordisk språkvitenskap*, utg. av Ivar Lindquist og Karl Gustav Ljunggren. C. W. K. Gleerup: 1954, s. VII–XVIII.

Storm, Gustav. *Haandskriftbeskrivelser. I: Norges gamle Love indtil 1387, Fjerde bind*. Red. Gustav Storm. Christiania, Grøndahl & Søn: 1885.